

Elito ir elitologijos paieškos

K.Masiulis. *Lietuvos elitas. Ekonominės vertybės. Politinės orientacijos. Prognozės*, Vilnius, Pradai, 1997 (170 psl., priedai - 69 lentelės ir 14 brėžinių).

Po pirmosios Lietuvos politologų asociacijos metinės konferencijos, vykusios 1995 m. lapkričio mėn.¹, tai jau antroji knyga, kuri išvydo dienos šviesą Vilniaus universiteto politologų rūpesčiu. Čia kalbama apie elito sluoksnius posovietinėje Lietuvoje bei analizuojama elito ir visuomenės sąveika, prieštaravimai ir bendrybės. Pirmąją knygele, konferencijos medžiagą (iš tikrųjų nieko neižeidžiant, atvirksčiai, valiūkiškai šyptelint) galima pavadinti į atskirą cechą Lietuvoje besitelkiančių politologų pašnekusių protokolu, savitos bendruomenės jausmų ugdymo mokykla ar pan., vis dėlto sąžiningai pripažįstant, kad tame leidinyje mokslinių elementų yra labai mažai. Antroji, autorinė, Kęstučio Masiulio elito studija sukelia šiek tiek mažesnę neatsakingą norą šypsotis. Tai ne idėjų lietus, tai ne kolektyvinių apmąstymų užrašai, pagaliau tai ne į politinį mikroklimatą reaguojančios asmenybės pasisakymai į mikrofonus. Tai keletą metų (nuo 1992-ųjų iki 1995-ųjų metų) Lietuvos laisvosios rinkos institute dideliam elito tyrimui vadovavusio mokslininko darbas, apibendrinantis kryptingai rinktą medžiagą ir skelbiantis Lietuvos visuomenėje mažokai tepažįstamas elito teorijų tezes. Pakanka pažiūrėti į knygos struktūrą, kad suvoktum, jog autorius nesiekė sukurti pamatinį mokslo darbą (70 teksto psl., 100 psl. priedų, 15 paaškinančių išnašų ir nuorodų į literatūros šaltinius²). Vis dėlto K.Masiulis jau antraštėje skelbia įspūdingą programą - pateikti Lietuvos elito ekonomines vertybes, politines orientacijas ir prognozes. Ir gaila, kad iš didelio debesies sulaukėm mažai lietaus...

Bet apie viską iš eilės. Pradėkime nuo keturių, knygos pavadinime esančių, esminių - *elito, vertybių, politinių orientacijų, prognozių*- sąvokų. Deja, knygoje jos visos keturios moksliniu požiūriu vartojamos neadekvačiai. O pačioje pagrindinėje knygos hipotezėje visai negrąškčiai sujungiamos pačios nesutaikomiausios elitologinės ir marksistinės mokyklos prielaidos.

Elitu autorius vadina politikos ir vykdomosios valdžios veikėjus, iškilias asmenybes, dirbančias ekonomikos, viešosios sąmonės formavimo bei mokslo institucijose. Apklausose jis tyrė Seimo narius, politikus, verslo (gamybos, prekybos, paslaugų, finansų) atstovus, žurnalistus, valdininkus, mokslo ir švietimo sferų darbuotojus. Nors K.Masiulis aiškiai nenurodo konkrečios jų padėties šių sričių hierarchijoje, tačiau reikia manyti, kad kalbama apie aukščiausius postus užimančius asmenis, *lyderius*, kurių priklausomybė *elitui*, galima sakyti, yra diskutuotina. Jis teigia, kad elitą "beveik kasdien matome per televiziją, girdime per radiją, skaitome jo atstovų pasisakymus laikraščiuose. Todėl jau net sugebame atpažinti jų veidus ir balsus" (p.7). Tačiau knygoje tiek įvairių minčių ir teiginių, kad, net ir nesiskundžiant vaizduotės stygiumi, nelengva susieti skelbiamas tokio *elito* idėjas ir Lietuvoje žinomus asmenis... *Elito* apibrėžimas pasitelkus socialinį jo matomumą yra labai abejotinas. Kita vertus, K.Masiulio taikyti apklausų imties konstravimo principai yra ginčytini. Šiomis abejonėmis ir prasideda kritinės pastabos dėl autoriaus aptariamo *elito* reprezentatyvumo.

Pažiūros, nuomonės ar vertybės?

Kitas svarbus metodologinis dalykas - autoriaus pateikiama *vertybių* samprata. Pats K.Masiulis pripažįsta, kad "vertybių deklaravimas nebūtinai sutampa su individo *vidiniais*, dėl įvairių priežasčių kartais slepiamais ir dažnai iracionaliais *motyvais*" (p. 20- 21). Autorius primena, kad "vertybių deklaracijų ir vertybinių nuostatų dichotomiją kaip specifinį elito bruožą teoriškai pagrindė V.Pareto" ir konstatuoja, kad "šis vertybių deklaravimo ir vertybinių nuostatų neadekvatumas įvairiais aspektais buvo užfiksuotas ir mūsų tyrimuose: deklaruojamos liberaliosios vertybės neskatinu elito duoti liberalius atsakymus į kitus klausimus. Vėlesniuose tyrimuose nuolat mažėjo pasisakančiųjų už nykstamai mažėjantį valstybinį sektorių ir reguliavimą (1993 m. pabaigoje - 21%, 1995 m. pabaigoje - 13.8%)" (p. 20). K.Masiulis apibendrinamas teigia, kad "tai galima interpretuoti taip, kad elito vertybių deklaratyvumas pamažu nyko". Vadinasi, didėjant atitikimui tarp vertybinių nuostatų ir viešų pasisakymų, elitas Lietuvoje paranda *elito statusą*, kadangi Pareto pabrėžė, jog tarp elito visuomet aptinkamas neatitikimas tarp vertybinės sistemos ir asmeninių teiginių - deklaracijų, kurių prigimtis yra *politinė*. Pareto atotrūkį tarp asmeninių įsitikinimų ir viešai pateikiamų pažiūrų vadino vienu iš svarbiausių *elito visuomeninio veikimo bruožų*. Vis dėlto Pareto niekada nemėgino įvardyti deklaratyviųjų vertybių struktūros principų ar aprašyti jų evoliucijos. Tuo tarpu K.Masiulis kalba būtent apie Lietuvos elito *vertybių* kristalizavimąsi, atsižvelgdamas į santykį su intensyviais politiniais pokyčiais (turimas galvoje pradinis Nepriklausomos Lietuvos tarpsnis - 1992-1995-ieji metai). Nors čia tiksliau būtų kalbėti apie *pažiūrų (attitudes)* kristalizavimąsi, plėtrą, *pažiūrų virtimą*

nuomonėmis (opinions), ir tiek pažiūrų, tiek nuomonių studijoje remtis *vertybinių orientacijų*, o ne *vertybių* sąvoka...

Svarbu pabrėžti, kad sociologijoje įvardijamas esminis skirtumas tarp *nuomonių* ir *pažiūrų*. *Nuomonė* yra žodžiu perteikiamas atsakas, susijęs su tam tikra tema ar tam tikromis problemomis, tuo tarpu *pažiūra* yra esminis pritarimas ar plika akimi nefiksuojamasis palankumas kokiam nors pasirinkimui³. *Nuomonė* yra «sąmoningas sprendimas», kai individas pasiryžta pritariti ar priešintis kokiam nors asmeniui ar įvykiui. O *pažiūra* yra «jausminis impulsas» ir ji labiau siejama su polinkiu ką nors vertinti teigiamai arba neigiamai. *Nuomonė* sietina su situacijomis, su tam tikra tema, o *pažiūra* yra bendresnė ir stabilesnė orientacija tam tikros platesnės problemos atžvilgiu. Taigi skelbiamos nuomonės gali labai skirtis nuo pažiūrų. Socialinis spaudimas arba konkrečių pažiūrų, susijusių su tam tikra tema, nebuvimas gali sužadinti "sąmojingų, kandžių sprendimų ar tariamų nuomonių" pastangas⁴. Šiuo aspektu apie nuomonių ir pažiūrų sąveiką ir formavimąsi kalbama vengrų sociologų Bruzto ir Simono straipsnyje apie kintančias pokomunistinių Europos visuomenių demokratijos ir rinkos sampratas⁵. Šis metodologinis pagrindas skatina ir posovietinius elitologus (tranzitologus) analizuoti lyderių vertybinių orientacijų formavimąsi⁶.

Bendroji pažinimo sociologija teigia, jog nuomonių formavimasis priklauso nuo daugelio veiksnių. Pavyzdžiui, Price aprašė trisluoksnį nuomonių formavimo(si) mechanizmą, kurio pagrindiniai dėmenys yra 1) *schemas (schematos)*, pagrindinės žinios tam tikra tema, jos skatina asmenį atkreipti dėmesį į konkretų klausimą ir klasifikuoti gaunamą informaciją),

2) vertybės, 3) susitapatinimas su kuria nors socialine grupe. *Schemos* sudaro esminius nuomonės formavimo elementus ir atlieka „suvokimo filtro, kuris atrenka informaciją“ vaidmenį. Jos, pasitelkdamos jau sąmonėje esančių tarp savęs susietų idėjų tinklėlį, filtruoja žinias apie kokią nors „naują“ visuomenės problemą ir šitaip pakeičia asociatyvų naujosios informacijos lauką”⁷.

Vertybės yra tam tikrą išankstinę kokybę turintys įsitikinimai, tai orientaciniai pavyzdžiai (modeliai ?), susiję su „asmeniniu ir socialiniu elgesiu bei asmenine veikla”⁸. Vertybės nėra pažiūros (ar juo labiau nuomonės), nes pastarosios remiasi koku nors vienu įsitikinimu, susijusiu su siekiamu tikslu, tuo tarpu *vertybės* yra įvairių įsitikinimų derinys, susijęs su vienu objektu. Vertybės yra pavyzdžiai (modeliai ?), o pažiūros ir nuomonės yra tai, kas mėgstama arba nemėgstama.

Grupės tapatybė - tai asmens savivoka, pagrįsta dviem tapatumo formomis - asmenine ir socialine. Asmeninė tapatybė apima asmenines savybes, skonius ir bruožus, o socialinė tapatybė yra susijusi su asmens dalyvavimu skirtingose visuomenės grupėse. Būtent socialinė tapatybė yra labai svarbi formuojantis žmogaus nuomonėms apie viešuosius reikalus⁹. Tačiau nuomonių visuomeniniais klausimais kristalizavimuisi reikšmingos yra ir sąveikos su draugais, kaimynais, šeimos nariais - jos juk irgi daro įtaką individualiai nuomonei.

Taigi *pažiūra* yra struktūrinė predispozicija – ilgalaikė orientacija, polinkis ką nors vertinti teigiamai arba neigiamai, o *nuomonė* yra sąmoningai sukonstruotas atsakymas, susijęs su kuria nors konkrečia tema konkrečioje situacijoje, tai sprendimas, kuris pasitelkdamas individo realybės sampratą, į kurią turi įsijungti „naujas“ elgesys, pritaiko jau egzistuojančias pažiūras, vienaip ar kitaip susijusias su „naują”

tema¹⁰.

Šie teoriniai komentarai rodo, kad K.Masiulio knygos pavadinime atsiradusi *nuomonių* sąvoka, tekste vartojama gana įvairiuose kontekstuose, yra apgailėtina klaidinanti. Pvz., vienoje iš išpūdingiausių K.Masiulio elito studijos išvadų teigiama, kad posovietinėje Lietuvoje «vėliau [1993- 1995] elito vertybių deklaracijos ėmė «kairėti», o kartu kairėjo ir praktinės sąmonės diktuojami sprendimai apie privatizacijos mastą, tempus, apie tai, kas turi būti finansuojama iš biudžeto» (p. 21). Be abejo, turint galvoje analitinį tikslumą, geriau būtų kalbėti apie pažiūras, o ne vertybių «kairėjimą». Jei iš viso prasminga šį «kairumo» terminą sieti su pokomunistinėmis sąlygomis, nes aptariamas «kairumas» nėra tolygus ir jis jokių būdu nepretenduoja į *vertybinį* pavyzdį. Mūsų teigimu, įvardytą «kairėjimą» nulėmė situacija, geriausiu atveju tai buvo nuosaikesnis «dešinumas», dalykiškas socialinių realijų įvertinimas. Be to, K.Masiulio paminėtą «praktinę sąmonę» galima sėkmingai pakeisti sociologijoje įteisintu terminu - «praktinės patirties formuojamomis vertybinėmis orientacijomis» (tai - sudedamasis dėmuo formuojant *nuomones*).

«Dešinumas» - kriterijai ir kritika

Šis sąvokų painiojimas aptinkamas ir empiriniuose K.Masiulio apibendrinimuose. Pvz., jis teigia, kad «verslininkai (...) išsiskiria savo idėjų liberalumu. Kartu su žurnalistais jie sudaro radikaliausiai nusiteikusių elito grupę. Verslininkai ir žurnalistai remia ryžtingesnius ūkio privatizavimo tempus ir didesnę mastą, pritaria valdžios galių apkarpymui, pasisako prieš valstybės kišimąsi į ekonomiką. (...) 1995 m. rudenį 79.6% verslininkų ir 68.6% žurnalistų pasisakė už rinkos ekonomiką su mažu valstybės sektoriumi ir reguliavimu. Verslininkai ir

žurnalistai labiau pritaria tam, kad liberalizavimo būdu būtų gaivinama smukusi ekonomika, atsikratoma šešėlinės ekonomikos ir kovojama su korupcija. Šių grupių elitas mažiau pasitiki Lietuvos vyriausybe ir lietuvišku litu. Šiuo atžvilgiu tai yra labiau dešiniajai orientacijai atstovaujantis elitas (p. 23- 24)”. Deja, analizėje implikuojamų «dešinėsios sąmonės» rodiklių sąrašas yra labai heterogeniškas: čia dešinumas matuojamas remiantis daugybe kriterijų ir šitaip pradingsta bent kuri nors “dešiniųjų vertybių” pavyzdžio tikimybė. Aptarkime anksčiau cituojamame teiginyje aptinkamus “dešinumo- kairumo” parametrus.

Pirmas “dešinumo- kairumo” parametras - tai pasitikėjimas vyriausybe. Deja, K. Masiulio dėstymas nepaaiškina svarbaus dalyko: ar kuo labiau nepasitikima vyriausybe, tuo dešinesnės yra pažiūros, ar kuo labiau nepasitikima kairiųjų vyriausybe, tuo labiau dešiniomis vadintinos asmens pažiūros? Pastaroji interpretacija atrodo gana logiška, nes 1992-1996-aisiais metais Lietuvą valdė kairioji LDDP vyriausybė. Tačiau pats nepasitikėjimas bet kuria vyriausybe (vyriausybę tapatinant su Valstybe) taip pat gali būti dešinumo, t.y. liberalumo, rodiklis. Pažiūros tuo «dešinesnės», liberalesnės, kuo mažiau pasitikima Valstybe, politinėmis institucijomis apskritai, kuo labiau pasitikima asmens iniciatyva, laisvąja rinka.

Antras “dešinumo-kairumo” parametras - tai pasitikėjimas lietuvišku litu. K.Masiulio teiginys - kuo mažiau pasitikima litu (nacionaline valiuta), tuo «dešiniau» pasistūmėjama politinių orientacijų spektre. (Beje, čia autorių tiesiog galima apkaltinti tendencingu traktavimu ir nepelnytu žurnalistų pritraukimu į “dešiniųjų” stovyklą. Žr. 49a lentelę: pagal eilės tvarką mažiausiai litu pasitiki verslininkai (1.9), po to - žurnalistai (4.0), valdininkai (4.5), mokslininkai (4.8) ir politikai

(5.3). Tačiau matome, kad žurnalistų «nepasitikėjimo nuostata» yra artimesnė “kairiesiems” valdininkams ir mokslininkams, o ne “dešiniams” verslininkams!). Silpną «dešiniųjų» pasitikėjimą nacionaline valiuta paprastai atsveria didelis pasitikėjimas didžiųjų valstybių (\$) ar DM) ar «supra-nacionalinėmis» valiutomis (*euro*). Šis finansinis “dešinumo” rodmuo atitinka Vakarų Europos, pvz. Prancūzijos, «dešinumo» sampratą (požiūrį į vieningą Europos Sąjungos pinigų - *Euro* - sistemą) : nacionalinį Prancūzijos franką Prancūzijos dešinieji vertina mažiau negu transeuropinį *Euro* (sunkiausiai *Euro* ideologiją priima kraštutiniai kairieji, pasisakantys prieš bet kokią *rinką*)... Tačiau stiprus ar silpnas pasitikėjimas vienokiais ar kitokiais pinigais gali būti traktuojamas ir kaip asmens vartotojiško elgesio, turimos informacijos ir patirties rodiklis, o ne kaip asmens dešinumo ar kairumo raiška. Silpnas pasitikėjimas pinigais tarp tų asmenų, kurie tiesiogiai užsiima verslu, gali būti objektyvios realybės (čia ir dabar) atspindys. Nors aišku, kad ir ekonomikoje yra svarbios išankstinės nuomonės ir nuostatos, tačiau vis dėlto jos neturi lemiamo balso, kuris darytų poveikį «objektyviesiems» rinkos procesams. Taigi menkas Lietuvos verslininkų ir santykiškai silpnas žurnalistų pasitikėjimas litu 1993-1995-aisiais metais galėjo būti susijęs su skirtingais dalykais (šios dvi socialinės grupės jokių būdu nesudaro homogeniškos grupės, o jų «sutapimai» yra susiję su socialine bei kultūrine, o ne elito organizacijos prigimtimi) : verslininkų nepasitikėjimą litu diktuoja jų (kaip ekonominių veikėjų) patirtis, tuo tarpu žurnalistų nepasitikėjimą naujai įvestais pinigais nulemia jų profesiniai-ideologiniai bruožai (pomodernus mąstymas ir kritinis požiūris į visus dalykus).

Trečias “dešinumo-kairumo” parametras (K.Masiulio požiūriu) : “dešinumą” implikuoja

palankumas ryžtingiems ūkio privatizavimo tempams ir dideliems mastams. Tai aiškus "tečerinio" ar "klausiškojo" dešinumo rodiklis. Iš esmės čia nėra dėl ko nepritarti, išskyrus tai, kad pats toksai "palankumas" suteikia tik gana seklios analizės galimybę. Pvz., kyla klausimas, kaip atsiskleis "dešinumas", kai viskas (kas tik įmanoma) bus privatizuota valstybėje?

Ketvirtas "dešinumo-kairumo" parametras - "dešinieji" reikalauja valdžios galių apkarpymo. Deja, neklausama, kas ir kaip tas galias gali ir turi apkarpyti. Juk politinėse teorijose žinomi keturi valdžios-visuomenės galių išdėstymo modeliai (etatistinis, korporatyvistinis, liberalusis ir patronažinis)¹¹. Valdžios galių apkarpymas aptinkamas trijuose iš keturių modelių. Argi "dešinumas" tik įvardija anti-etatistines pažiūras (pasisakymą prieš etatistinį modelį, kai valstybė kontroliuoja visas kitas visuomenėje veikiančias grupes ar jėgas)? Tačiau dar yra korporatyvistinis, liberalusis ir patronažinis (paternalistinis, klientelistinis) valstybės ir visuomenės sąveikos modeliai. Dešinumas, apkarpančias valdžios, t.y. valstybės, galias, yra labai plati sąvoka. Vėl manytume, kad verslininkų ir žurnalistų «dešinumas» čia išsiskiria: žurnalistai pasisako už liberalųjį modelį, pagrįstą pilietinės visuomenės, daugybės miriadų savarankiškų ir atsakingų interesų grupių, nevyriausybinių organizacijų derme, o verslininkai - už korporatyvistinį (keleto gerai organizuotų interesų grupių «karpomą» valstybės galią, konkrečiai kalbant, už verslo struktūrų įtaką valstybiniams sprendimams) arba už patronažinį (paternalistinį, klientelistinį) modelį, kuris veikia ten, kur ir valstybė, ir visuomenė yra silpnos ir kur remiamasi individualiais autoritetais ("baronais", patronais, įmonių direktoriais). Beje, K.Masiulis savo knygoje gana aiškiai identifikuoja šią klientelistinę verslininkų tendenciją: "verslininkai perprato vykstančių

procesų logiką ir nebereikalauja iš valdžios laisvės (...). Jie nebetiki, kad galima pasiekti esminių, visiems palankių pokyčių, ir todėl aktyviai siekia išimčių ir lengvatų" (p. 40).

Penktas "dešinumo- kairumo" parametras (K.Masiulio požiūriu): "dešinieji" pasisako prieš valstybės kišimąsi į ekonomiką. Konkrečiai kalbant, čia gali būti net keletas aspektų: a) pritarimas nykstančiai mažų mokesčių politikai (ir mažam valstybės biudžetui); b) pasisakymas už biurokratinio aparato mažinimą (bent jau tvarkant ekonominius reikalus); c) pritarimas subsidijų, valstybinių užsakymų, koncesijų ir pan. išnykimui; d) nuostata prieš planingai valdomą privatizacijos procesą; e) nuostatą prieš centralizuotą aukštų technologijų diegimą ir pan.

Peržvelkime, kokius duomenis šiam plačiai apibrėžiamam "dešinumui per priešiškomą valstybės kišimuisi į ekonomiką" aptinkame K.Masiulio aprašomame elite. Remiantis pirmuoju - "mažų mokesčių-mažo biudžeto"-kriterijumi, logiška tikėtis "dešiniųjų" pritarimo regresyvinei mokesčių politikai, skatinančiai investuotojus, aktyvius rinkos subjektus. Tačiau tokio "dešinumo" verslininkų ir žurnalistų požiūryje į valstybės mokesčių politiką nefiksuojame: už regresyvinius mokesčius stipriausiai pasisako mokslininkai - 9.5%, verslininkai 8.8% ir valdininkai 8.4%, tuo tarpu žurnalistams regresyvinių mokesčių idėja visai mažai priimtina - 5.1% (politikams 6.4%) [žr. 37 lentelę]. Beje, krinta į akis, kad nuomonė apie mokesčių modalumus yra stipriai susijusi su asmens išsilavinimu (čia, sakytume, su *schemomis*, formuojančiomis nuomones): asmenys, baigę tiksluosius mokslus daug dažniau pasisako už regresyvinę mokesčių politiką (9.7%) negu humanitarinį išsilavinimą turintys asmenys (6%) (turintys ekonominį išsilavinimą - 8.9%), o žemės ūkio išsilavinimą turintiems asmenims regresyvinių mokesčių

formulė yra iš viso nepriimtina - 0% (37 lentelė). Proporciniam apmokestinimui labiausiai pritaria verslininkai (52%), nuo jų gerokai atsilieka žurnalistai (35.9%), valdininkų, politikų ir mokslininkų palankumą proporcingai sistemai perteikia skalė - nuo 30 iki 25%. Taigi iš esmės visos elito grupės, išskyrus verslininkus, pasisako už progresyvinius mokesčius! Tai rodo, jog tik iš pažiūros verslininkus ir žurnalistus vienija noras mažinti bendrą mokesčių našta (33 lentelė), tačiau tolimesnė šių dviejų grupių mokesčių sklaidos samprata, taigi ir jų "dešinumas", išsiskiria. Ir netgi verslininkai yra gana silpni radikalaus «dešinumo» regresyviųjų mokesčių požiūriu rėmėjai.

Su "dešinumo" samprata potencialiai susijusi ir kita elito nuostata. Tai - teigiamas požiūris į biurokratinio aparato mažinimą (bent jau tvarkant ekonominius reikalus). Čia pamatuotas institucijų mažinimas nusako priešinimąsi valstybės kišimuisi į ekonomiką. Deja, K.Masiulio turimi duomenys, pvz., dėl pritarimo, kad visų (sodros, pajamų, PVM, maito ir kt.) mokesčių pagal įstatymų numatytus tarifus techninį surinkimą organizuotų viena institucija (35 lentelė), nerodo kokio nors ypatingo verslininkų ir žurnalistų noro koncentruoti, padidinti galimybes, pagaliau mažinti valstybės aparatą. Šiuo atžvilgiu verslininkų pritarimas yra didžiausias (45.2%), valdininkų - 43%, politikų - 40.3%, o žurnalistai (36.5%) tokiam koncentravimui pritaria dar mažiau negu mokslininkai (37.5%). Šiuo klausimu 21.2% žurnalistų ir 14% verslininkų neturi nuomonės. Argi šie duomenys nebyloja, kad biurokratinio aparato mažinimas tėra posovietinės Lietuvos viešojo diskurso dalis (šiuo požiūriu nedaug kuo skiriasi netgi "dešinysis" elitas)?

O ką K.Masiulio apibūdinti tariamieji "dešinieji" mano apie subsidijas, valstybinių užsakymus, koncesijas, mokesčių lengvatų kai

kurioms įmonėms išnykimą? Daug žinių šia tema tekste nerandame. Mokesčių lengvatas įmonėms neigiamiausiai vertina žurnalistai - 14.6% ir verslininkai - 11.8%. Bet ir jų "dešinumas" yra gana ribotas. Žurnalistai, kaip ir politikai, pasisako už dideles lengvatas užsienio įmonėms (41- 42 lentelės). Taigi apie kokias nors ženklas, Lietuvos elitui būdingas, "dešiniąsias" pažiūras (kaip visiems vienodai veikiančios rinkos principus) kalbėti labai sunku.

Mažai ką terandame ir "dešiniųjų" nuostatų prieš planingai valdomą privatizacijos procesą klausimu. Taip pat nieko konkretaus neaptinkame ir dėl centralizuoto aukštų technologijų diegimo (šioje srityje valstybė neišvengiamai turi būti aktyvi). Mažai tikėtina, kad šią *petty-bourgeoisie* filosofiją, šią antimodernistinę valstybės neigimo pasaulėžiūrą, pasiryžusią paaukoti efektyvumą ir technologijas vardan rinkos laisvių, Lietuvoje skelbtų žurnalistai ir verslininkai, posovietinėmis sąlygomis gavę galimybę eksperimentuoti.

Taigi apskome ratą, ieškodami elito "dešinumo" pagal K. Masiulio įvardintą daugiapakopę analizės programą. Išvada labai kukli - skelbiamas verslininkų ir žurnalistų "dešinumas" yra nuosaikus, o pačios dvi paminėtos grupės turi labai mažai tarpusavio sąsajų kalbant apie tokį "dešinumo" supratimą ir praktikavimą.

Kairiosios grupės ir pogrupiai

Pažvelkime į kitą, "kairiąją", medalio pusę. K.Masiulis tegia, kad politikai ir mokslininkai atstovauja «kitam, priešingam, kairesniam sparnui. Tai socialistiškiausia, konservatyviausia, mažiau atvira naujovėms ir reformoms elito dalis» (p. 24). Kokios nors bent vientisesnės "kairiosios" ideologijos ar politinės

konjunktūros dėmenis (apklausų metu Seime daugumą turėjo LDDP) autorius anuliuoja, įvesdamas amžiaus ir kartų kintamuosius dydžius. Jis teigia, kad «nemažai Seimo narių, ypač vyresnio amžiaus, ne tik formavosi sovietų santvarkos sąlygomis, bet ir patys buvo aktyvi sistemos dalis. Tas pats pasakytina ir apie daugumą Lietuvos ekonomikos mokslininkų» (p. 24). Toliau autorius dar labiau pabrėžia asmens amžiaus svarbą pažiūrų kairumui (čia galima rekonstruoti ir pradinę hipotezę, kuri teigtų, kad juo žmogus vyresnis, tuo jis kairesnis, t.y. tuo labiau jis palaiko valstybės sektorių ir reguliavimo veiksmus). K.Masiulis teigia, jog «įdomu, kad per tyrimų laikotarpį labiausiai kairėjo arba buvo atviriau reiškiamos būtent šių dviejų grupių nuomonės» (p. 24). Mes pripažįstame, kad vyriausio amžiaus asmenys aptinkami būtent šiose, politikų ir mokslininkų grupėse (virš 60 metų amžiaus asmenų tarp politikų 28.9%, mokslininkų - 33.9%, tuo tarpu verslininkų - 3.2%, žurnalistų - 3.8%, valdininkų - 15.2%; žr. 4b lentelę), tačiau kategoriškai teigiame, kad amžiaus kategorijos suabsoliutinimas nėra įtikinantis ir pakankamas kairumo posovietinėje politikoje ir moksle paaiškinimas. Autoriaus abejonės ir mintys, kad pagrindinė tokio kairumo priežastis yra susijusi su šių grupių drąsa, leidžiančia atviriau pareikšti savo nuomonę, vertos dėmesio dėl to, kad visa tai parodo, jog posovietinėse visuomenėse besiformuojantis elitas yra jaunas, turi daug nepilnavertiškumo, drovumo, neišsikristalizavusių pozicijų, ir tik grupės, kurių branduolį sudaro buvusi *inteligentija* (priklausiusi sovietiniam aparatui ar jam atvirai besipriešinusi), yra savarankiškesnės ir drįsta pareikšti nuomonę, atspindinčią ir plačios visuomenės lūkesčius. Atkreipiamas dėmesys į tai, kokia subtili yra yra elito sklaida (įvairių subelito grupių susidarymas) ir atskirų elito sluoksnių savarankiškumo raida politinio

centro atžvilgiu.

Tačiau politikų ir mokslininkų suplakimas į vieną grupę, - pasitelkus arba amžiaus, arba K.Masiulio neįvardijamą *intelligentijos* kategoriją, - yra redukcinis ir nesavalaikis. Esama profesinių ir institucinių mokslininkų «kairumo» priežasčių (valstybinio reguliavimo poreikio neneigs ir liberalių pažiūrų bet aukštų technologijų vertę įsisąmoninę mokslininkai, kurių uždarbis ir užsakymai didele dalimi yra susiję su viešojo intereso tenkinimu, t.y. negali susilaukti tinkamesnės negu valstybinės finansinės paramos, nes siauriems daliniams interesams, sponsoriams vargu ar galima įrodyti viešojo suinteresuotumo, taigi «nesusinteresuotumo», vertę ir patrauklumą kalbant apie investicijas). Tačiau kalbant apie mokslininkų «kairumą» nereikia pamiršti ir tokių nekairuoliškų mokslininkų pasaulėžiūros kaleidoskope aptinkamų detalių kaip pasisakymas už regresyvinius mokesčius (37 lentelė) ar už mokesčių sumažinimą naujai investuotam kapitalui (mokslininkai - 83.3%, politikai - 75.7%, valdininkai - 67.1%, verslininkai - 64.4%, žurnalistai - 56.7%, 41 lentelė). Pagaliau tarp mokslininkų aptiksime ir labai ryškių, ksenofobinių «dešiniųjų» bruožų, - pavyzdžiui, net 13.6% iš jų pasisako ne už užsienio investuotojų pritraukimą, o už užsienio įmonių suvaržymą (šiuo klausimu elito vidurkis 3%, žr. 42 lentelę).

Politikų kairumas ir šios nuostatos stiprėjimas vykdant ilgalaikį tyrimą pirmiausia interpretuoti (ko autorius, deja, visai nedaro) politinio žaidimo ir politinio ciklo kategorijų kontekste. 6-oji lentelė rodo, kad 1995-ųjų metų lapkričio mėn. politikai palankiai verino LDDP partiją - 36.4%, LKDP palankiai vertino - 13.2%, TS(LK) - 10.6%, Ūkio partiją - 12.8%, LSDP - 8.3%, Tautininkų sąjungą - 5%. (Beje, toksai aukštas Ūkio partijos įvertinimas kelia šiokių tokių abejonių dėl «politikų» atrankos

kriterijų ir grupės reprezentatyvumo):

6 lentelėje pateikiamas spektras rodo, kad logiška tikėtis «kairiųjų» pažiūrų tarp politinio elito. Partijų programų požiūriu atsvarą tokiai nuomonei tegalėjo sudaryti maždaug trečdalis į imtį patekusių politikų: TS (LS) - 10.6%, Ūkio partijos - 12.8%, Centro sąjungos - 3.3%, Lietuvos liberalų sąjungos - 1.7%, Tautininkų sąjungos - 0.8% ir Tautos pažangos partijos - 0.8% atstovų. Skirtingą mokslininkų ir politikų «kairumo» prigimtį rodo ir faktas, kad jokiai politinei partijai nesimpatizuojančiais save laiko tik 9.1% politikų ir net 30.4% mokslininkų. Taigi kalbant apie «kairumą» tarp politikų LDDP programinis svoris yra didžiausias, o tarp mokslininkų «kairumo» rodiklis yra simpatijos LSDP - 12.5% (tačiau socialdemokratinę «kairiąją» šiuo atveju atsveria konservatyvioji «dešinioji» - TS(LK) palankiai vertina 12.5% mokslininkų). Tolesnė mokslininkų politinių orientacijų seka: LKDP - 10.7%, LLS - 8.9%, Ūkio partija - 7.1%. Taigi jokių būdu negalima teigti, kad partinių preferencijų požiūriu mokslininkai posovietinėje Lietuvoje priklauso socialinei grupei, kuri remia veikiančias «kairiųjų» partijas.

Valdininkus K. Masiulis įkurdina tarp «kairiųjų» mokslininkų bei politikų ir «dešiniųjų» žurnalistų bei verslininkų. Jis teigia, kad «valdininkai atsargūs ir labiau vertina administravimo mechanizmus negu ekonomikos reguliavimo galias» (p. 24). K.Masiulio požiūriu, tai tiesiogiai susiję su jų pozicijomis visuomenėje, su jų profesiniu statusu. Beje, autoriui nuostabą sukėlęs valdininkų palankumas keisti įmonių savininką norint padidinti įmonių darbo efektyvumą (t.y. palankumas įmonių privatizacijai) tikriausiai neįvardija tam tikro revoliucinio valdininkų radikalumo, nes nebuvo klausta apie naujojo «savininko» modalumus. Reikia suvokti, kad pati privatizavimo politika turint galvoje trumpą

laiko horizontą yra labai įdomi ir patraukli valdininkams, nes būtent jų rankose atsiduria sprendimų priėmimo svertai. Įmonių privatizavimo motyvą galima interpretuoti ir kaip valdininkų valdžios troškimą ir jų nenorą būti «antraeiliais» sprendėjais ekonomikoje.

Beje, remdamiesi 1993 m. lapkričio mėn. apklausos duomenimis (15 lentelė), matome, kad valdininkų nuomonė, jog ekonomikos reforma neleis iš esmės padidinti valstybinių įmonių darbo efektyvumo nekeičiant jų savininko (tokiai nuomonei pritarė tik 11.4% valdininkų) formavo ryškią opoziciją valdančiosios LDDP nuomonei (net 36.9% informantų, palankiai vertinančių šią partiją, manė, jog reforma padidins efektyvumą nepakeičiant savininko). Šiuo požiūriu valdininkų «radikalumas» apima ir bendrą valdininkų suirzimą dėl LDDP valdžios sprendimų blyškumo, abejonių, neskaidrumo. Čia ir vėl pastebime valdininkų savarankiškumo raidos politinio centro atžvilgiu tendenciją. Reikia manyti, kad «juridinių» požiūrį į ekonomikos reformą tarp valdininkų dar labiau sustiprina jų išsilavinimas.

K.Masiulis pažymi, kad «valdininkai išsiskiria ir tuo, kad bemaž visais klausimais turi konkrečiausią požiūrį, labai retai prisipažįsta neturį nuomonės» (p. 24). Tačiau nežinia, ar tai susiję su tvirtomis, stabiliomis pažiūromis (autorius, turėdamas galvoje ir visą elitą, fiksuoja dideles variacijas dėl nuomonių įvairiais klausimais, politinių simpatijų kitimo ir pan.; žr. 6 lentelę bei 1 brėžinį). Gal valdininkų kategoriškumą labiau tiktų sieti su jų profesiniu braižu (ankščiau minėjome apie sąmojingų, kandžių sprendimų ir tariamų nuomonių reiškinį), o ne su grupės nuomonių skaidrumu ir tvirtumu. Atkreipkime dėmesį (65a lentelė), kad ypač didelė valdininkų grupė savo pažiūras vertinimų skalėje nuo -10 (kraštutinės kairiosios) iki +10 (kraštutinės dešinėsios)

vertina 0 (37%). «Centristinės» pažiūros nuosaikios, bet vis dėlto tai pažiūros... Beje, tolimesnė politinio proceso Lietuvoje istorija, tinkamai įvertinama tik retrospektyvoje, rodo Lietuvos valstybės aparato «centrėjimą»...

Iš viso to, kas pasakyta, matyti, kad nublanksta didžioji K.Masiulio hipotezė: «žvelgdami į negausų elitą ir jo pasaulėžiūrą, mes atpažįstame mūsų visuomenės bruožus ir vertybes» (p. 8); «elitas geriausiai perteikia visuomenės vertybes: kokia visuomenė - toks ir elitas, ir atvirkščiai. Žvelgdami į elitą, galime susidaryti aiškų visuomenės vaizdą». K.Masiulio aprašomose elito pažiūrose aptinkame įvairių dalykų: čia yra ir vienas kitą neigiančių teiginių, kuriuos įvardija skirtingos elito grupės (pagal užimamą postą, amžių, partines simpatijas, išsilavinimą ir t.t.). Taigi fiksuojama įvairovė. Teiginys «kokia visuomenė - toks ir elitas, ir atvirkščiai» nuskamba lyg tolimas minties apie tai, jog «kiekviena visuomenė turi tokią valdžią, kokios ji nusipelno» atbalsis. Abu šie teiginiai yra gana seklūs ir nedaug paaiškina. Beje, remiantis paties K.Masiulio studijos projektu, šiek tiek tvirtesnis pagrindas yra susijęs tik su antrąja teiginio dalimi: koks elitas, tokia ir visuomenė... Juk visuomenės požiūris į paminėtus klausimus nėra tyrinėtas. O pati visuomenė, «produkuojanti ir rekrutuojanti» elitą, liko už studijos rėmų...

Suprantama, K.Masiulio studijos akiratį ribojo ir finansinės, ir ekspertų galimybės. Tačiau dar didesnė problema yra ta, kad pati elito ir visuomenės «atitikimo» hipotezė iš esmės yra klaidinanti. Sovietinė patirtis, kasdieninio gyvenimo politinė sociologija, elito apykaitos dėsningumai rodo, jog iš esmės elitas neatspindi visuomenės, jog tarp visuomenės ir elito yra didelis atotrūkis, jog yra dvi atskiros, nepanašios socialinės grupės - elitas ir visuomenė. Socialinis ir politinis visuomenės ir elito atotrūkis nėra laikomas koku nors

pragaištingu ir absoliučiai neigiamu reiškiniu. Atvirkščiai, elitologai teigia, kad būtent čia slypi visuomenės pažangos, raidos, kūrybiškumo, konfliktų ir pan. galimybės.

K.Masiulio elito politinių prognozių lygmenyje rasta «išsipildžiusi pranašystė» apie dešiniojo centro jėgų pergalę būsimuose rinkimuose (1996 lapkričio mėn.) nesudaro pakankamo pagrindo sutapatinti elito nuomonę ir partines simpatijas su visuomenės nuomone ir partiniu visuomenės pasirinkimu, rinkėjų elgesio motyvais. Elito ir visuomenės balsavimo argumentai (kaip ir pats aktyvumas rinkimuose) yra skirtingi. Čia kalbėtina tik apie «laimingą» elito prognozių ir visuomenės pasirinkimo sutapimą, nors elitologai labai abejoja pačia tokia nuotolio tarp elito ir visuomenės mąstymo bei elgesio (pasirinkimų) nebuvimo galimybe. Tai rodytų, jog *elitas* nėra elitas, nes *elitas* pagal apibrėžimą turi būti «kitoks», juk tai «išrinktieji». Nors būta reikšmingų monitoringo, rinkimų technologijų įvaldymo ženklų kai kurių Lietuvos politinių partijų veiklos repertuare¹², vis dėlto būtų pernelyg drąsu 1996 metų Seimo rinkimuose išvelgti elito manipuliavimą visuomenės (dėl kurios ir elitas tampa ir išlieka «elitu») nuomone. K.Masiulis išvelgia, «kad 1996 m. Seimo rinkimų rezultatai iš dalies patvirtino teigiamus (?) elito lūkesčius. Partijos, kurios elitui atrodė galinčios daugiau duoti naudos Lietuvai, gavo daugiausiai balsų. Todėl galime manyti, kad ir politiniai visuomenės lūkesčiai buvo panašūs» (p. 70). Tai marksistinė išvada apie «nerevoliucinę situaciją», kai ir viršūnės, ir apačios nenori, bet gali gyventi po senovei... Elitas, šį sykį K.Masiulio įvardytas *in toto*, atrodo, elgėsi tiesiog savižudiškai - bent politinis elitas, kur dominavo LDDP, logiškai negalėjo linkėti Lietuvai (bet pirmiausia sau), kad partijos, K.Masiulio teigimu, «galinčios duoti Lietuvai daugiau naudos» (t.y. dešinysis centras), gautų

daugiausiai balsų. O pati mintis apie elito teigiamų (tikriausiai deklaruojamų?) lūkesčių sutapimą su visuomenės lūkesčiais iš tikrųjų per šviesmečių atstumą mus atitolina nuo elitologinės paradigmos.

Elito “elitiškumas”

K.Masiulio aprašytas paradoksus elito ir visuomenės artumas skatina susimąstyti dėl Lietuvos elito “elitiškumo”. Šia prasme įdomus yra K.Masiulio knygos skyrelis (p. 25- 28), kur bandoma įvertinti, kiek poziciniu požiūriu apibrėžtas elitas jaučia savo «elitiškumą», t.y. ar aukštai jis jaučiasi esąs socialinės stratifikacijos požiūriu, ar palankiai jis vertina savo gyvenimo kokybę ir galimybes tenkinti materialinius poreikius, ar jis yra įsisąmoninęs savo strateginę svarbą priimant sprendimus. Tai - subjektyvūs vertinimai.

Vienas iš *elito* rodiklių gali būti savo asmeninės svarbos ir svarbių “objektyvių” struktūrų palyginimas - kuo mažesnis skirtumas tarp šių dviejų kintamųjų dydžių, tuo stipriau asmuo suvokia save kaip elitą. Taigi palyginkime tai, kaip elitas vertina save sprendimų savarankiškumo įtakingumo požiūriu ir tai, kokia yra elito pateikiama bendroji svarbiausių įtakų seka posovietinėje Lietuvoje. Apsvarstykime antrąjį klausimą (žr. į 4 brėžinį): elito manymu, didžiausią galią ekonominėje politikoje (pagal 10 balų įtakos skalę) turi Vyriausybė (7.3), po to - Seimo dauguma (7.1), Vakarų valstybės (4.2) ir nusikalstamos struktūros (4.2), verslininkų organizacijos (4), Rytų valstybės (3.6), politinės partijos (3.1), kiti lobistai (3.1), viešoji nuomonė (2.5) ir Seimo opozicija (2.5).

Šioje institucijų skalėje K.Masiulio išskirtos 5 elito grupės taip išsidėsto: įtakingiausi ekonomikoje yra valdininkai ir politikai (priklausantys valdančiajai daugumai), už juos

kone dvigubai mažiau įtakingi verslininkai (jų organizacijos), mokslininkai (priskirtini “kitiems lobistams”) ir pagaliau Seimo opozicinių partijų atstovai ir žurnalistai (formuojantys viešąją nuomonę). Pagal ekonominį įtakingumą sukonstruotas elito vaizdas atrodo labai kontrastingas, apimamą platų visuomenės veikėjų spektrą ir tiesiog ištirpdas *elito* kaip retos ir labai geidžiamos “prekės” įvaizdį. Šiuo požiūriu K.Masiulio studijuojamos penkios elito grupės atrodo taip išsibarsčiusios socialinėje erdvėje, kad jas vadinti *elitu*, t.y. teigti tarp tų grupių esant sisteminių bendrybių yra nepagrįsta.

Tačiau šiek tiek pakeitus atskaitos sistemą, remiantis subjektyviais savo padėties visuomenėje vertinimais, K.Masiulio aprašomas elitas vėl pasirodo gana kompaktiškas ir homogeniškas. Remdamiesi 7 lentelės duomenimis, matome mažiau kontrastingą vaizdą: praktiškai visose skalėse 5 elito grupių subjektyvių įvertinimų nuokrypis yra nedidelis (autorius siūlė įsivaizduoti simbolinius laiptus, turinčius 10 pakopų, ir pasakyti, kurioje pakopoje elitas mano esąs, vertindamas savo padėtį visuomenėje, galimybes tenkinti materialinius poreikius, įtakingumą darbe, įtakingumą visuomeninėje veikloje, galimybę daryti savarankiškus sprendimus, galimybes įgyvendinti savo idėjas). Įdomu, kad daugeliu klausimų pagal 10 balų skalę elitas mato save ties 5-ąja pakopa, o tai rodo, kad elitas turi didelius siekius ir jaučia virš savęs «tuščią erdvę». Elitas aukštesniais balais vertina savo raiškos galimybes asmeninėje- egzistencinėje ir artimoje socialinėje aplinkoje (galimybių įgyvendinti savo idėjas vertinimas tarp žurnalistų pakyla iki 6.1, galimybė daryti savarankiškus sprendimus tarp verslininkų pasiekia 7.0, įtakingumas darbe ar darbo kolektyve tarp verslininkų - 6.5, tarp mokslininkų- 6.3). Elitas silpniau jaučia savo

svarbą, svorį ir valdžią plačiai apibrėžiamoje visuomeninėje veikloje. Savo padėtį visuomenėje aukščiausiu balu įvertino politikai (5), o prasčiausiai savo padėtį visuomenėje įvertino valdininkai (4), elito vidurkis - 4.7. Galimybes tenkinti savo materialinius poreikius geriausiai įvertino verslininkai (4.7), elito vidurkis tik 3.9! Elitas savo įtakingumą visuomenėje vertina ypač žemais balais (vidurkis - 3.7): stipriausiai čia jaučiasi politikai - 4.4, silpniausiai - verslininkai ir valdininkai - po 3.1.

Pasitelkus įtakingumo visuomenėje kriterijų galima palyginti «objektyvųjų» elito įvardijamų svarbių institucijų modelį (4 brėžinys) ir «subjektyviają» elito introspekciją, savęs kaip institucinių veikėjų vertinimą. «Objektyvioji» eilės tvarka - politikai, valdininkai, verslininkai, mokslininkai ir žurnalistai nėra atkartojama «subjektyviuose» vertinimuose. Čia pagal įtakingumo visuomenėje kriterijus gauname visai kitokią seką: politikai, mokslininkai, žurnalistai, verslininkai ir valdininkai! Matome, kad tik politikai yra adekvačiai įsisąmoninę savo įtakingumą visuomenėje. Mokslininkų savo reikšmingumo įvertinimo samprata yra šiek tiek hipertrofuota, panašus «didybės manijos» sindromas aptinkamas ir tarp žurnalistų. Atvirkščiai, verslininkai ir ypač valdininkai, rodos, per menkai vertina savo galimybes, nepažįsta savo realiosios įtakos mastų.

Pažvelkime iš arčiau į šių penkių elito grupių subjektyvaus savęs vertinimo profilius. Subjektyvaus vertinimo atveju stiprų vaidmenį atlieka siekiai, lūkesčiai: asmuo, nors ir turįs nemažą valdžią, bet siekias jos dar daugiau, teigs, jog jis teturi mažai valdžios. Šį reiškinį iliustruoja, pvz., faktas, kad apskritai politikai savo įtaką visuomenėje vertino aukštu balu, tačiau LDDP simpatizuojantys asmenys savo įtaką įvertino katastrofiškai mažu - 1.2 - balu: turint omeny, jog apklausos metu LDDP buvo valdančioji partija, tokį «kuklų» savęs vertinimą

sunku paaiškinti neatsižvelgiant į psichologinius aspektus, t.y. svarbu pabrėžti, kad LDDP atstovai tikriausiai stipriai jautė socialinį nepasitikėjimą ir spaudimą dėl to, kad buvo tapatinami su politinę įtampą generuojančiais buvusio komunistinio režimo prisiminimais. Čia galima pridurti, kad Seimo opozijai priklausę politikai jautėsi įtakingesni negu Seimo pozicija, tai atsiskleidžia pasitelkus subjektyvius TS (LK) ir LKDP savo įtakos vertinimus: šioms partijoms simpatizuojantys nurodė aukščiausius 3.7 ir 3.6 balus. Šis subjektyvus įtakų interpretavimas, kaip matome, kone nuo kojų ant galvos apverčia «objektyvųjų» įtakų modelį, kuris rodo, jog pagal apibrėžimą parlamentinė pozicija yra keleriopai įtakingesnė už opoziciją...

Atkreipus dėmesį į šias Lietuvos elito sluoksniuose 1992-1995-aisiais metais fiksuotas prieštaringas asmeninio reikšmingumo ir institucinių vaidmenų sąsajas, K.Masiulio teiginys, kad politikos virtuvėje šeimininkauja tik nedidelė grupelė asmenų, kiti save laiko didelės mašinos sraigteliais (p. 26) tampa labai abejotinu. Ši išvada galėtų būti pagrįsta tik teoriškai (ji pabrėžtų oligarchines socialinės organizacijos tendencijas). Tačiau tokiam teiginiui K.Masiulio elito studijoje bent kiek tvirtesnio pagrindo nerandame: atvirkščiai, aptinkame neatitikimą tarp asmeninio savęs realizavimo ir funkcijų, siejamų su konkrečiu postu, o tai rodo, kad galima kalbėti apie gana didelį valdžios lauko difuziškumą, paslankumą ir manevravimo galimybes. Daugelis Lietuvos politikų yra nusivylę, nepatenkinti savo asmenine įtaka, brandina didelius savęs realizavimo siekius. Čia galima išvelgti pomodernistinius savęs realizavimo siekius ir pažymėti, kad politinėje aplinkoje tie siekiai yra ypač stiprūs. Kai K.Masiulis apibendrina, kad «politikai blogiau nei kitos grupės vertina savo įtaką darbe», reikia turėti omeny, jog kalbama

apie politikus apskritai ir konstatuoti, jog politiniame lauke yra didelių įtampų ir stiprių partnerių (priešininkų), kurie, norėdami įtakoti politinį procesą, «neutralizuoja» kitų *libido dominandi* raišką politiniame žaidime. Kita vertus, analitiškai galima teigti, jog politinėje arenoje žaidžiamas demokratinis žaidimas, kuris sumažina asmenines įtakas, niveliuoja asmeninį braižą ir vizijas (savo idėjų įgyvendinimą politikai vertina silpniau negu savo asmeninę įtaką darbe) ir pasiekia suvulgarintas *viešojo intereso* formas. Dėl šios priežasties dar labiau nutolstama nuo situacijos, kuriai būdingas valdžios sutelkimas keletu asmenų rankose, t.y. dar sykių paneigiamas išpūdis, jog «politikos virtuvėje šeimininkauja tik nedidelė grupelė asmenų. Kiti save laiko didelės mašinos sraigteliais». Beje, reikėtų įdėmiau patyrinti *politinę kultūrą* posovietinėje Lietuvoje. Čia, atrodo, perdėm ideologinis, ceremoninis, ritualinis, keletu asmenybių vizijų ir įgeidžių reikšmę eskalavęs «iškilmingasis» politinis procesas (plg. su prancūziškuoju ar rusiškuoju «apšviestųjų» politikų modeliu) virsta rutininio parlamentiniu darbu, kasdienine politinėje arenoje stebima kova, siekiančia praktinės naudos rinkėjams (artėjama prie skandinaviškojo operatyvios ir taikomosios «nuobodžiosios» politikos modelio). Deja, šios temos nepateko į K.Masiulio studijos apimtį.

I politinės kultūros paradigmą apeliuojantis literatūrinis Masiulio apibendrinimas, kuris teigia, kad «anot «Baltijos tyrimų» rezultatų, lietuvių visuomenė yra liūdniausia Europoje, (...) o ją valdo taip pat melancholiškas politikos elitas» vertas dėmesio ta prasme, kad tinkamiau apibrėžus visuomenės «liūdesį» ir politikų «melancholiją» galėtume išvelgti tam tikrą elito bei visuomenės prioritetų - tradicijos arba modernumo, demokratinį siekių arba valdymo efektyvumo - sklaidą¹³. Mes teigiame, kad visuomenės «liūdesio» šaknys slypi visuomenėje

vyraujančių tradicinių vertybių, teigiančių išgyvenimo, stabilumo, pasiklovimo tradiciniais autoritetais pirmenybę, kloduose, tuo tarpu elito «melancholija» sietina su jų nuolankiu pasiryžimu vardan racionalumo aukoti dalį savojo *Aš* realizavimo troškimo, nuviliančio ir destabilizuojančio, nes paleidus iš butelio vartotojiškų poreikių ir galimybių džina, elitas turi jį suvaldyti dėl demokratinė veiklos formų. Tai pereinamojo periodo politiką įteisinančių asmenybių krizę atskleidžiantis reiškiny.

K.Masiulio apibendrinimai apie verslininkus labai taupūs. Jis *Pratarmėje* pripažįsta, kad «sunkiausia buvo tinkamai parinkti ir apibūdinti verslininkus» (p. 9). Verslininkai labiausiai iš visų elito grupių pabrėžia pasitenkinimą savo asmeninės raiškos elementų galimybėmis: jų pateikiami savarankiškų sprendimų ir įtakos darbe vertinimai yra labai aukšti - 7 ir 6.5. Tačiau neaišku, ką autorius turi omeny, tardamas, kad «verslininkai yra savarankiškiausias elitas» (p. 26-27). Tikriausiai šitaip pabrėžiami individualiame lygmenyje aptinkami savarankiškumo bruožai (laisvų, kūrybingų asmenybių elgesys). Nes skaitant *elitologiškai*, teiginys apie verslininkus kaip apie savarankiškiausią elitą reikštų, jog arba 1) verslininkai jaučiasi labai nutolę nuo «vidutinės» šalies gyvenimo kokybės, nuo «vidurkinių» Lietuvos piliečių politinių orientacijų ir pan., arba 2) verslininkai jaučiasi savarankiški kitų elitines padėtis užimančių asmenų, grupių (elitų) požiūriu (t.y. jie kaip socialinė grupė perteikia autonomiško subelito sąmonę). Tačiau nei vienai, nei kitai išvadai pagrindo K.Masiulio tyrime nėra. Dėl asmenybių savarankiškumo ginčą labiau tiktų palikti psychologams (net ir nespecialistui suprantama, kad savarankiškumo rodikliu gali būti ne tik asmens pripažįstama ir naudojama savarankiškų sprendimų galimybių struktūra, bet ir, atvirkščiai, asmens deklaruojama jį varžanti aplinka, siekimas

įveikti kliūtis - tai rodė, pvz., politikų atvejais). O dėl Lietuvos verslininkų kaip subelito sąmonės, atrodo, mažų mažiausiai yra per anksti kalbėti, nes K.Masiulis niekur neišskiria verslininkų kaip ypač svarbiai ekonominių sprendimų grandžiai atstovaujančių asmenų grupės : verslo savarankiškumo stiprėjimą rodytų, pvz., didesnio verslininkų organizacijų vaidmens negu jį suvokia kitos elito grupės (kalbant apie ekonomiką) pripažinimas. 4 brėžinyje nurodoma visų elito grupių sudaryta šių veiksnių seka mažėjančios įtakos kryptimi : vyriausybė, Seimo dauguma, Vakarų valstybės, nusikalstamos struktūros, verslininkų organizacijos, Rytų valstybės, politinės partijos, kiti lobistai, viešoji nuomonė ir Seimo opozicija. Čia verslininkų padėtis įvardijama tik po valdininkų, politikų, tarptautinių organizacijų ir nusikalstamų struktūrų. Taigi ar galima kalbėti apie verslo savarankiškumą ekonomikoje, valdžios ir visuomenės struktūrose?

Pasitelkęs kitą provokuojantį teiginį K.Masiulis siekia neutralizuoti «viešosios nuomonės sukurtą verslininkų kaip turčių vaizdinį» (p. 27). Jis, remdamasis absoliučiais duomenimis, pažymi, kad verslininkai gana kukliai vertina savo galimybes tenkinant materialinius poreikius (pagal 10 balų skalę - 4.7), nors santykišku požiūriu reikėtų pripažinti, jog verslininkai savo galimybes tenkinti materialinius poreikius vertina aukščiausiu balu (elito vidurkis 3.9). Tačiau net ir laikantis absoliučios atskaitos sistemos, reikia turėti omeny, kad vartotojiškų galimybių suvokimas yra ypač subjektyvus ir 1) poreikiai poreikiams nelygūs (sociologijoje ir ekonomikoje yra kalbama apie vartotojiškų poreikių infliaciją), 2) čia veikia vidinės cenzūros elementas : verslininkai, žinodami savo kaip “turčių” įvaizdžio kontūrus, neturi jokio intereso tą įvaizdį dar labiau stiprinti savo pasisakymais

apie puikiai patenkinamus materialinius poreikius (reikia manyti, jog į K.Masiulio organizuotas apklausas jie žiūrėjo rimtai ir tikėjosi duomenų analizės bei tos analizės paskelbimo visuomenei). O autorius, norėdamas iširti vartotojiškas elito orientacijas, netaikė kokių nors subtilių apklausos metodų (kurie taikomi renkant informaciją, pvz., apie seksualinį elgesį ar pokomunistines buvusios nomenklatūros pažiūras ir vertybes¹⁴). Taigi kuklus verslininkų materialinės gerovės vertinimas nerodo, kad pati jų gerovė yra kukli. Ir, atvirkščiai, kuklios gerovės vertinimas nevisada yra kuklus (tai pats autorius vėliau parodo remdamasis mokslininkų pavyzdžiu: «sunku būtų manyti, kad mokslininkai sočiau gyvena už verslininkus, tačiau juos supa studentai, laborantai, bibliotekinnkai, t.y. tie, kurie tikrai vargsta. O verslininkai sukasi turtingoje aplinkoje. Tokia subjektyvi vertinimų nuostata ir deformuoja tyrimo rezultatus” (p. 28). Kitaip tariant, K.Masiulis pripažįsta, kad svarbi yra «referentinė» grupė, kurios atžvilgiu asmuo apibrėžia save. Studijuojant pažodžiui K.Masiulio studijos tezes, susidaro įspūdis, kad verslininkai save supriešina kitiems verslininkams ir mato, kad jų kolegas «perspjauti» labai sunku, tačiau jie to atkakliai siekia. O mokslininkai, atvirkščiai, savo aplinkoje jaučiasi materialiai tvirtai ir yra patenkinti savo galimybėmis. Tačiau vargu ar tokia interpretacija yra pakankama ir įtikinama. Mes teigiame, kad 1) visos elito grupės save suvokia ne savo aplinkos kontekste, o supriešindamos save visuomenei, 2) ne visų elito grupių poreikiai yra vienodi, t.y. galima gana aiškiai apibrėžti didesnius ir mažesnius materialinius poreikius turinčias elito grupes, ir toksai įvairių elito grupių skonių ir pasirinkimų išsidėstymas yra gana stabili socialinė duotybė¹⁵. Socialinio įvaizdžio kūrimo motyvo pagrindu verslininkai (ir politikai bei

valdininkai) «sumažina» savo vartotojiško elgesio galimybes, o mokslininkai (bei žurnalistai), atvirkščiai, - padidina. Taip atsiskiria dvi grupės valdžioje: *pouvoir* ir *savoir*. Pirmieji gali, antrieji žino. Šių dviejų grupių socialinio prestižo prigimtis yra skirtinga. "Žinantiesiems" reikia mažiau materialinių savo svarbos išryškinimo priemonių. "Galintiesiems" jų reikia daugiau. Tai modernumo-pomodernumo pasirinkimų formuojamos dvi sąlygiškai autonomiškos vertybių skalės.

K.Masiulio studijoje žurnalistai geriausiai atitinka Arono vartotą "socialinio elito" kategoriją- tai idėjų generatoriai, tai savarankiškų ir kūrybingų asmenybių plejada, formuojanti visuomenės nuomonę. Jie tarsi Sartre'o ir Camus laikų kavinių lankytojai yra nepatenkinti tik savo materialinių poreikių tenkinimo galimybėmis... Deja, žurnalistai iškrinta iš studijoje vartojamo bendro *elito pagal pozicijas* apibrėžimo. Kas gi yra jų «įtakingumas darbe»- redakcijoje, kavinėje, diskusijų klube? Šiuo, darbo, klausimu jų situacija bemaž atitinka žemesniųjų valdininkų situaciją - jiems svarbu gerai ir laiku atlikti paskirtą darbą (net jei straipsnio ar reportažo temos pasirinkimas priklauso ir nuo paties žurnalisto). O toliau asmeninio įtakingumo kolektyve kriterijumi gali būti *autoritetas* būtent kavinių ir klubų diskusijose... *Institucinio* elito pagrindo čia tarsi nelieka.

Valdininkai K.Masiulio duomenimis turi žemiausią savęs vertinimo rodiklį pagal visus kriterijus. Teigtume, kad žemi Lietuvos valdininkų savęs vertinimai 1993- 1995-aisiais metais atspindėjo tuometinę viešojo administravimo sferos krizę: depolitizuojant valdininkiją, jos įvaizdyje buvo akcentuojami korupciniai elementai (nereikia pamiršti, kad valdininkų statuso gerinimu «rimtai» buvo užsiimta tik po 1996 m. Seimo rinkimų). Šiai

elito grupei buvo būdingas savęs realizavimo nepilnavertiškumas, tradicinės, masėms artimos išgyvenimo strategijos. Kaip matėme, ši grupė retai «simuliuoja nuomonę»- ji dažniausiai «turi nuomonę»... Ir kartu ji jaučiasi bejėgė tiek daryti įtaką visuomenei, tiek realizuoti savo idėjas ar materialinius poreikius ir t.t.

Beje, galima įvardinti vieną iš rodiklių, kurio dėka valdininkai 1995 m. pranoko kitas elito grupes (paprastai juk valdininkų atsakymai patekdavo į nuosaikiųjų grupę tarp radikaliųjų žurnalistų ir verslininkų, viena vertus, bei politikų ir mokslininkų, kita vertus): būtent valdininkai dažniau už kitas grupes nurodė, kad viena iš priemonių korupcijai sumažinti yra «pareigūnų reikmes patenkinantis atlyginimas» (29 lentelė). Jų atsakymas pagal skalę iki 10 buvo aukščiausias ir siekė 6.1 (bendras elito vidurkis - 5.7). Kita vertus, jie rečiau už bet kurią kitą elito grupę pasisakė už valdymo aparato mažinimą kaip anti-korupcinę priemonę (4.2, o elito vidurkis - 4.9). Valdininkai, kaip ir visas elitas, apskritai kalbant, svarbiausiu veiksmu užkertant kelią korupcijai laikė «labai griežtas bausmes kyšio ėmėjams» (6.9, o elito vidurkis - 6.8). Čia galima išvelgti «profesinės garbės» gerinimo strategiją. Šiai strategijai antrina ir ryžtingas (ryžtingiausiai iš visų elito grupių) pasisakymas už «labai griežtas bausmes kyšio davėjams» (6.3, o elito vidurkis 5.3). Visi šie pastebėjimai leidžia teigti, jog 1995 m. tarp Lietuvos valdininkų būta didelės profesinės įtampos, netikrumo ir drauge skaidraus supratimo apie egzistuojančias visuomenės problemas bei stipraus pareigos jausmo, tik sustiprinančio savo socialinio bejėgiškumo įspūdį.

Mokslininkai, K.Masiulio teigimu, yra gana gerai savo padėtį visuomenėje vertinantys, įtakingi darbe ir savarankiškai sprendžiantys asmenys, kurie, kaip minėjome, yra pakankamai patenkinti ir materialinėmis savo gyvenimo

sąlygomis. Autorius pabrėžia, kad habilituoto daktaro laipsnis daro teigiamą poveikį mokslininkui vertinant savo padėtį ir galimybes. Čia reiktų kiek stipriau pabrėžti du dalykus: 1) kalbama apie ekonomikos srities mokslininkus (negalima pamiršti jų padėties ir galimybių išskirtinumo posovietinių besireformuojančių visuomenių akademinėse sferose), 2) kalbama apie pačią vyriausią amžiumi elito grupę (taigi ji turi tradicinės lietuvių visuomenės garantuojamą pagarbą ir, be to, ji naudojami «renta», gaunama iš buvusios savo priklausomybės nomenklaturai). Vis dėlto reikia pažymėti, kad mokslininkai gana niūriai vertina savo įtakingumą visuomenėje (3.6, o elito vidurkis - 3.7). Čia matyti teleologinio, racionalaus patoso, sietino su sovietinio mokslo atstovais, atbalsis, nostalgija.

Apie laiką, ekonominę praeitį, dabartį ir ateitį

Knygos dalyje «Lietuvos ekonomika elito akimis» K.Masiulis pateikia keletą probleminių tekstų, susijusių su šalies ekonominės būklės vertinimais, ekonomikos klimata formuojančiais veiksniais, ūkio reforma (vyriausybėmis ir privatizacija), mokesčių sistema, šešėline ekonomika bei pinigais, bankininkyste ir investicijomis. Šioje dalyje autorius kalba apie elito heterogeniškumą ir daugelyje vietų pabrėžia, kad atskiros elito grupės (profesiniu, partinių simpatijų, išsilavinimo, amžiaus požiūriu) formuoja labai skirtingas nuomones.

Tarp posovietinių visuomenių tyrinėtojų praeities, dabarties ir ateities vertinimai yra žinomi kaip pagrindiniai ir vieninteliai posovietinėse visuomenėse «kairumą» ir «dešinumą» statistiškai reikšmingai atskiriantys kintamieji dydžiai¹⁶. K.Masiulis domėjosi siauresniu praeities, dabarties ir ateities suvokimo aspektu- atitinkamų laikotarpių

ekonominės būklės vertinimais.

K.Masiulis apibendrintai teigia, jog «praeities ir dabarties vertinimus lemia ideologiniai, o ateities - psichologiniai motyvai» (p.29). Deja, šis motyvų išskyrimas analizėje mažai naudingas. Svariau būtų teigti, kad praeities vertinimuose yra svarbus *kolektyvinės atminties*, o dabarties ir ateities vertinimuose- *individualios projekcijos, lūkesčių* kintamieji dydžiai. Praeities suvokimas yra susijęs su socialine asmens tapatybe ir jos formuojama kolektyvine atmintimi (buvę sovietinio režimo opozicionieriai turi neigiamesnius prisiminimus, o tą režimą palankiau priėmę ir juo naudojęsi - teigiamesnius). Vargu ar pastebėtą tolimos praeities ekonominės būklės (vis dėlto rupėtų žinoti, apie kokį laikotarpį - chruščiovinį, brežnevinį - atsakinėdami mastė respondentai?) vis šiltesnį vertinimą tiek tarp kairiųjų (LDDP 1994- +3.3, 1995- +5.7), tiek tarp dešiniųjų (konservatoriai- 1994- -1.9, 1995- +0.4) galima paaikškinti pasitelkus laiko nuotolį, kaip tai daro K.Masiulis, postulodamas, jog «laikas žaizdas gydo, nuoskaudas mažina, ir lieka vis geresni prisiminimai apie buvusį laikotarpį» (p. 30). Ar vienerių metų (1994- 1995) nuotolis sugebėjo užgydyti daug daugiau žaizdų negu penkeri ar dar daugiau anksčiau praėjusių metų? Ši abejonė juo tvirtesnė žinant, kad studijoje domimasi ekonominės praeities būklės įvertinimu, o ne bendrais asmeninio gyvenimo įspūdžiais. Čia tikriausiai geriau reiktų remtis «referentinio laikotarpio» kintamuoju dydžiu. Jeigu, apskritai kalbant, «kairieji» geriau atsiliepia apie sovietinę ekonomiką, o dešinieji - prasčiau, tai jų nuomonių palankumas per metus išaugo galbūt dėl to, kad jie sovietinę ekonomiką ir savo vaidmenį lygina su dabarties ekonomine situacija. Čia detaliau reiktų pastudijuoti 1994- 1995 m. Lietuvos ekonominę padėtį (kai buvo vykdoma apklausa). O šiandieninėje aplinkoje (2000-aisiais metais)

būtų įdomu patyrinti, kaip pakito praeities vertinimas ekonomikai išbrendant iš krizės ir vėl patenkant į kitą, su posovietinės Rusijos finansiniu akligatviu susijusią, krizę...

K.Masiulis pažymi, kad ir dabarties vertinimai 1994- 1995 m. vis gerėjo. Tačiau autorius nepasiūlo jokio sistemiško paaiškinimo. Akivaizdu, kad čia jau veikė kitas, ne *kolektyvinės atminties*, mechanizmas; jį galime įvardinti kaip *objektyviają asmeninę patirtį*. Elito grupės įvertino savo situacijos kitimą ir savo patirtį per tuos metus. Žvelgiant šiuo aspektu verslininkų skepticizmą reikėtų suvokti kaip nepasitenkinimą turimomis galimybėmis plėtoti savo ekonominę veiklą. Politinį-ideologinį motyvą K.Masiulis išvelgia gretindamas LDDP nuosaikius dabarties vertinimus (+1.8) ir tragiškus konservatorių vertinimus (-3.3). Šis politinis-ideologinis motyvas yra svarbus ir prognozuojant artimą ateitį.

«Tačiau tolimesnė ateitis (po 10 metų) ir vieniems, ir kitiems atrodo vienodai šviesi» (p. 30). Čia itin svariai pradeda veikti asmeniniai motyvai, tačiau jų negalima tapatinti tik su psichologiniais kintamaisiais dydžiais (kaip tai padarė autorius). Tai rodytų, kad turime universalią konstantą (ir visur pasaulyje žmonės gerai galvoja apie ateitį) arba bent jau Lietuvos kultūrinių nuostatų konstantą (čia gyvenantys žmonės teigiamai įsivaizduoja ateitį jau 2005 m.)... Tokio psichologinio universalizmo jokie duomenys nepatvirtina. Taigi pastebėti šviesios ateities lūkesčiai sietini su socialiniais bei psichologiniais motyvais. Elitas ateitį mato pasitelkdamas savo «elitinių» pozicijų prizmę: jis prognozuoja sau pačiam palankią ekonominę padėtį. Beje, ateities lūkesčių klausimu partiniai-politiniai skirtumai išlieka, tačiau jie atspindi laipsnio, o ne prigimties skirtumus.

Esminius prigimties skirtumus, o ne laipsnio vertinimus atskleidžia tai, kaip elitas

identifikuoja (tyrime naudota tik *laiko* ašis) ekonominę krizę (nors pats ekonominio nuosmukio *turinio* apibrėžimas reikalautų patikslinimo). Žr. 2 brėžinį, kur grafiškai pavaizduota, kad LDDP ir liberalų bei centristų šalininkams didžiausias ekonomikos smukimas vyko iki 1993 m. (prisiminkime, kad LDDP į valdžią pateko 1992 m.). Konservatorių šalininkams ryškus ekonomikos smukimas prasidėjo 1993 m. ir jis didžiausią nuosmukį pasiekė 1995 m. Tokioje interpretacijoje aiškiai atsispindi parlamentinės opozicijos kritiška nuostata valdžioje esančios partijos atžvilgiu. Šiam politiniam nuomonių tendencingumui antrina ir pastebėjimas, jog buvusi LDDP opozicija (konservatoriai) rinkimų ciklo pagrindu teigė, kad ekonomikos pakilimo galima tikėtis apie 1997 m., t.y. po naujųjų Seimo rinkimų, kuriuose buvo viliamasi sutraiškyti LDDP.

Ne tiek pagal partinio konflikto, veikiau pagal programines nuostatas opoziciją LDDP vykdytai politikai perteikė ir centristinės, liberalų bei krikdemų jėgos, teigusios, kad 1995 m. palyginus su 1993 m. juntamas ekonomikos pagerėjimas, tačiau vis dėlto bendrą ekonomikos būklę jie vertino neigiamai (o valdančioji LDDP 1995 m. ją jau vertino teigiamai). Esminį pagerėjimą centristinės, liberalų bei krikdemų jėgos numatė apie 1995-1996 m. Padarius šią pastabą belieka stebėtis, kodėl K.Masiulis teigia, kad «liberalams (panašiai ir Centro sąjungos bei krikdemų simpatikams) LDDP buvimas valdžioje reiškė dviejų metų ekonomikos sąstingį» (p. 31), - juk ir 19 leteleje, ir 2 brėžinyje fiksuoti duomenys rodo, kad minimų grupių respondentai pripažino tam tikrą ekonomikos pažangą valdant LDDP.

Čia įdomu pakomentuoti ir K.Masiulio «neįžvelgtus» duomenis apie LSDP Lietuvos ekonomikos vertinimo dinamiką:

socialdemokratai. «kairuoliškai» teigiamai vertinantys tolimą praeitį (+4.5), kategoriškiausiai neigiamai vertinę padėtį 1992-1993-aisiais metais (3.7, o elito vidurkis buvo -2.5), išliko pesimistai ne tik vertindami dabartį (1994-1995), bet ir artimą ateitį (ekonomikos būklę po 2 metų LDSP vertino -0.1, o elito vidurkis jau siekė +0.8). Šią niūrią 1995 m. socialdemokratų įvardintą Lietuvos ekonomikos sampratą išryškina ir faktas, kad 1994 m. palankiai vertinantys LDSP buvo patys optimistiškiausi artimos ateities klausimu (LDSP +2.7, o elito vidurkis buvo tik -0.8). Šiame socialdemokratų akimirkos optimizme, kurį gana greitai pakeitė pesimistinės nuotaikos, išžvelgtume socialdemokratų rinkiminių galimybių raidos nuojautas. Labai tikėtina, kad valdant kairiajai LDDP ir pagal švytuoklės principą stiprėjant «dešiniajai» opozicijai, mažėjo «kairiųjų» pergalės naujuosiuose rinkimuose tikimybė ir socialdemokratai vis prasčiau vertino savo galimybes ateiti į valdžią 1996 m. ir pagerinti ekonomiką pagal savo «kairiąją» viziją?

Nors tolimesnis K.Masiulio pateikiamas elito nuomonių ekonominiiais klausimais aptarimas yra labai įdomus ir informatyvus, deja, iš esmės jis lieka «žurnalistinio» pasakojimo registre, nes nesant statistinio patikimumo rodiklių ir įvairesnių statistinių operacijų, galinčių atsleisti atskirų nuomonių ir jas perteikiančių grupių (pogrūpių) ryšius, daugelis paaiškinimų lieka «sveiko proto» ribose, t.y. remiasi ne konceptualių hipotezių studijavimu, o tam tikru išankstinių nuostatų pateikimu. Čia galima tik taikiai pažymėti, kad moksliniam pateikiamų minčių pagrindimui reikėtų kiekybinio arba kokybinio tyrimo. Priešingu atveju nieko nesako tokios išvalgos: «elito nuomone, svarbus, svarbesnis net už verslo organizacijas, lobizmo subjektas Lietuvoje yra nusikalstamos struktūros» (p. 32-

33); «palyginę nuomonę apie užsienio patarėjus su lyderių pasitikėjimu vietiniais ekspertais, galime teigti, kad valstybinių institutų mokslininkais lyderiai pasikliautų dar mažiau negu užsieniečiais, o nevalstybinių Lietuvos institutų mokslininkais - labiau negu užsieniečiais. Tačiau, elito nuomone, patikimiausiai dirbtų mišrios ekspertų grupės» (p. 33). Jokiu būdu nenorime pasakyti, kad tokie apibendrinimai nėra realistiniai. Tačiau mentalinis tikrovės konstravimas ar futurologijos reikalai nėra nagrinėtini elitologinėje studijoje...

Apie vyriausybės, šešėlinę ekonomiką ir pinigų reformą

K.Masiulio elito studijoje yra ir svarbių politologinių «atradimų». Pvz., išvalga, kad tai, kaip elitas vertina vyriausybės, tiesiogiai nepriklauso nuo ekonominės situacijos, kai toji vyriausybė yra valdžioje. Kitaip tariant, parodoma, kad vyriausybės, kurioms valdant būta ekonominių krizių (atsiskiriant nuo Maskvos diktato, patiriant sovietinę ekonominę blokadą), nėra vertinamos pačiais neigiamiausiai balais. Esmė ir kitu atveju yra ta pati: ekonominės būklės vertinimų kreivei kylant aukštyn, vyriausybių, veikusių tuo ekonomikos kilimo aukštyn laikotarpiu, vertinimai nėra tolygiai augantys, t.y. jie neatspindi kokių nors glaudžių sąsajų tarp vyriausybės darbo ir ekonominės būklės vertinimų. Taigi vyriausybės yra vertinamos pagal daug įvairesnius kriterijus negu ekonominiai to laikotarpio parametrai. Šią išvalgą galima pagrįsti K.Masiulio pateikiamais ir, deja, studijoje tik gana skurdžiai interpretuojamais duomenimis iš 23 lentelės.

K. Masiulis pažymi, kad elitas apskritai neaukštais balais vertina visų vyriausybių veiklą (p. 36). Šis pastebėjimas reikalauja bent dviejų

komentarų : pirma, galima manyti, kad elitas iš esmės rezervuočiau negu platūs gyventojų sluoksniai vertina vyriausybės veiklą, nes jai kelia aukštesnius reikalavimus ir jos veiklą pažįsta iš arčiau; antra, atskirų vyriausybių veiklos elito vertinimų skirtumai neatspindi esminio požiūrio į atskiras vyriausybes skirtumo tarp atskirų elito grupių (funkciniu ar partiniu pagrindu) - tai tik tam tikri palankumo arba nepalankumo niuansai, fiksuojami absoliučiuose skaičiuose (deja, ir čia K.Masiulis nepateikia statistinių patikimumo rodiklių)...

Vis dėlto, keletas apibūdinimų "plika akimi" prašyte prašosi platesnio aptarimo. Pvz., faktas, kad visos elito grupės, išskyrus žurnalistus, geriausiai vertina K.Prunskienės vyriausybę - +1.8 (plg. G.Vagnoriaus - 0.8, A.Abišalos - +0.5, B.Lubio - + 0.2, A.Šleževičiaus - +0.3). Geriausiai K.Prunskienės vyriausybės ekonominę politiką vertino mokslininkai - +2.3, valdininkai - +2.1 ir verslininkai - +2.1 (sic!, verslininkai visas kitas vyriausybes vertino pabrėžtinai neigiamais balais!). Šis apibrėžimas leidžia teigti, jog K.Prunskienės vyriausybė reformuodama ekonomiką elgėsi «profesionaliai», t.y. pagal ekonomikos valdymo dėsnius, kurie, kaip yra žinoma, sunkiai suderinami su politinio valdymo dėsniais. Ši ekonomikos ir politikos takoskyra atsiskleidžia ir dvejose stovyklose, išryškėjusiose vertinant K.Prunskienės vyriausybę : ekonominę logiką akcentuojantys mokslininkai, valdininkai ir verslininkai bei politinę logiką akcentuojantys politikai ir žurnalistai jos veiklą vertino visiškai priešingai.

Lyg "veidrodinio atspindėjimo" būdu susiklostė A.Abišalos vyriausybės vertinimai. Tai vienintelė vyriausybė, kurios ekonominę veiklą teigiamais balais įvertino žurnalistai, visas kitas vyriausybes vertinę neigiamai. Žurnalistų simpatijos A.Abišalos vyriausybei skatina manyti, kad šiai elito grupei ypač svarbu yra ne

tiek faktiniai vyriausybės vadovo pasiekimai reformuojant ekonomiką, kiek jo sugebėjimas ir polinkis bendrauti su žiniasklaidos atstovais. Tai itin gerus santykius su spauda posovietinėje Lietuvoje turėjęs premjeras ministras.

Žvelgiant ne į elito grupių skirtumus (vertinant vieną ar kitą vyriausybę), o į vienos kurios vyriausybės visuminį vertinimą, išsiskiria kategoriškai neigiami "pirmosios" G.Vagnoriaus vyriausybės vertinimai. Ją neigiamais balais vertino visi, išskyrus valdininkus. Kartu tai yra vyriausybė, gavusi vieną iš pačių aukščiausių vertinimų pagal politinių simpatijų kriterijų (prijaučiantys konservatoriams ją vertino net +4.9, o LDDP opozicija -5.5). Galima teigti, jog tai buvo pirmoji "partinė" vyriausybė Lietuvoje. Antroji tokia ryški "partinė" vyriausybė buvusi A.Šleževičiaus - politiniai jos vertinimai ypač prieštaringi : nuo -4.7 tarp konservatorių iki +5.3 tarp LDDP. Kitų vyriausybių "partiniai" vertinimai išsidėsto daug siauresnėje skalėje : K.Prunskienės - nuo -2 iki +3.6, A.Abišalos - nuo -0.3 iki +2.2, B.Lubio - nuo -0.3 iki +1.7. Šis pastebėjimas dėl "partinių" vyriausybių ekonominės politikos ryškesnio vertinimo negu yra vertinamos mažiau pagal partinį angažavimąsi veikusios vyriausybės dar syki rodo, kad naivu iš elito tikėtis "objektyvaus" vyriausybės ekonominės veiklos vertinimo - elitas vyriausybės vadovą pirmiausia vertina kaip asmenybę, politinį sąjungininką ar priešą, o ne daugiau ar mažiau veiklų vykdomosios valdžios atstovą, kaip to būtų galima laukti pažodžiui interpretuojant Lietuvos valstybės Konstituciją.

Kita aktuali K.Masiulio įdomiai interpretuojama tema - šešėlinė ekonomika (jos mastą elitas vertina 42.5%). «Šešėlinės ekonomikos mastas proporcingai atspindi ekonominės ir politinės situacijos nepalankumą privačiai verslininkystei. Tačiau, kita vertus, tai atspindi ir visuomenės ekonominių ir pilietinių

vertybių nebrandumą - nenorą dalyvauti pilietinės visuomenės kūrime ne tik žodžiais, bet ir pinigais» (p. 42). Deja, šis moralinis pamokymas neturi nieko bendro su mokslu: giliau užgriebtume, primindami racionalaus pasirinkimo teorijas ir informacijos bei lūkesčių reikšmę nesavanaudiško elgesio atsiradimui. Pvz., vengrų kilmės ekonomistas Janosas Kornai'us, dirbantis Oksforde, teigia, kad posovietiniai "privatūs verslininkai sieks visiškai įteisinti savo veiklą tik tuomet, kai teisėtumas bus vienintelis būdas garantuojant savo nuosavybės apsaugą" ir "privačiam sektoriui teisėtumas bus patrauklus tik tuomet, kai jis teiks didesnio ekonominio pelno galimybes negu tos, kurių pasiekama neteisėtai"¹⁷.

Aiškiai sielodamasis dėl šešėlinės ekonomikos išplitimo mastų, K.Masiulis ne tik formuluoja moralinius pamokymus, bet ir daro plačius kultūrologinius apibendrinimus: «Pajamos slepiamos ne tik dėl godumo, bet ir dėl visuomenės susvetimėjimo. Sovietinis viešo ir privataus gyvenimo susidvejinimas lietuviškame kapitalizme įgavo naują-ekonominį matmenį» (p. 43). Deja, šis kultūrinis posovietinės Lietuvos smerkimas nėra moksliskai pagrįstas. Skirtumas ir atstumas tarp viešo ir privataus gyvenimo buvo ir yra vienas iš esminių Vakarų visuomenių organizavimosi principų¹⁸. Ir šiose vakarietiškosiose moderniose pramoninėse vartotojiškose visuomenėse nėra atvirai kalbama apie asmenines pajamas. Tik ten mokesčių kontrolės mechanizmai labiau ištobulinti... Nors K.Masiulis jais ir netiki: «Ne kartą buvo įsitikinta, kad draudimai, kontrolė, pagrindinio verslo persekiojimas duoda priešingą rezultatą, t.y. dar labiau išplečia šešėlinę ekonomiką ir kyšininkavimą» (p. 43). Tai aiškus liberaliųjų vertybių deklaratavimas, pasisakymas už verslo apribojimų sumažinimą. Tačiau paradoksas - posovietinės ekonomikos pradinės raidos pakopose verslo apribojimai juk

ir yra viena iš verslo įteisinimo formų!

K.Masiulis provokuodamas pateikia dar vieną posovietinės Lietuvos aspektą. Jis kalba apie «partinį vieningumą» lito susiejimo su doleriu klausimu (p. 53). Žr. 52 lentelę: 49.2% prijauniančių LDDP lito pririšimą prie dolerio vertino teigiamai, tuo tarpu prijauniantys TS (LK) šį monetarinės kontrolės modelį teigiamai vertino tik 4.1%. Deja, K.Masiulis nepastebi, jog šiuo klausimu politinio spektro «kairumo-dešinum» slinktis neišlaikoma. Lito ir dolerio susiejimo vertinimuose labiau atsispindi atskirų partinių «klubų» nuomonės, o ne politinės programinės nuostatos. Lito politiką teigiamiausiai vertina «kairė»- LDDP 49%, po to - «dešinieji» (liberalai 25%), «kairieji» (LSDP 22%), nuosaikieji «dešinieji» (LKDP 17%), centristai- 8% ir pagaliau «tikrieji dešinieji» TS (LK)- 4%. Teigtume, jog čia greičiau tiktų kalbėti apie partinių «klubų» dirglumo LDDP vykdomoms reformoms ir įgyvendinamiems projektams laipsni, o ne apie ekonominius partijų motyvus. Nes kai K.Masiulis to paties dalyko paklausia ne pasitelkdamas politinę prizmę, o dalykiškai, tai atsakymai išsilygina, politinės kreivės tampa tolydesnės: litą susiejant su doleriu «mato daugiau teigiamų bruožų negu neigiamų»- LSDP 50%, LDDP 43%, LKDP 43%, CS 45%, LLS 35%, TS (LK) 25%.

Socialinės temos

K.Masiulis aptaria ir elito pažiūras į socialinę rūpybą. Jis teigia, jog «dauguma elito pasisako tik už invalidų ir našlaičių valstybinį rėmimą. Kitų socialinių grupių gerove valstybė (...) turėtų rūpintis tik iš dalies- valstybinis šių grupių rėmimas turėtų būti papildomas nevalstybinio rėmimo formomis» (p. 53). Iš tikrųjų: 58 lentelėje aptinkame, kad tik šių dviejų pozicijų atžvilgiu elitas teigia, jog esminė

(daugiau negu 50%) rūpinimosi našta turi būti siejama su valstybės biudžetu. Pensininkais, daugiavaikėmis šeimomis, bedarbiais, asocialių šeimų vaikais, ligoniais turėtų rūpintis iš dalies valstybė, iš dalies privatūs fondai. Elito nuomone, valstybė pirmiausia galėtų atsisakyti remti nuskurdusius asmenis ir vienišas motinas (rūpinimąsi nuskurdusiais asmenimis į privačias rankas labiausiai pasiryžę perduoti žurnalistai ir valdininkai, o rūpinimąsi vienišomis motinomis - verslininkai ir žurnalistai).

Nors 58 lentelėje skaičių išsibarstymas yra tiesiog įspūdingas, K.Masiulis gana neatsakingai teigia, jog «partinės simpatijos neturi ryškios įtakos elito atstovų nuomonei socialinės rūpybos klausimu. Tai nenuostabu, nes ir pačių partijų orientacijos šiuo klausimu yra gana miglotos » (p. 53). Tačiau, aptardamas nuomones apie pensijų fondus, K. Masiulis aptinka ir partinių atspalvių. Ir šią temą jis apibendrina iš esmės paneigdamas pirminę savo mintį apie elito nuomonių socialiniais klausimais blyškumą: «Elito nuomone, socialinio draudimo ir globos reforma Lietuvoje yra pribrendusi ir turėtų būti daroma privatizuojant apie pusę valstybinio draudimo įstaigų kapitalo, suformuojant naują socialinės saugos sistemą, garantuojančią didelę šios sistemos įmonių veiklos kontrolę, ir palengva pereinant prie kaupiamųjų socialinio draudimo fondų. Valstybės socialinės rūpybos našta turėtų būti gerokai palengvinta» (p. 55). Čia belieka aiškinti atpažinus tuomet (1995) Laisvosios Rinkos instituto siūlomos pensijų reformos projektą ir nieko daugiau... Remdamiesi K.Masiulio pateikiamais empiriniais duomenimis, jokių būdu negalėtume teigti, jog elitas anuo metu turėjo tokią aiškią viziją. O ir praėjus beveik penkeriems metams šis klausimas tebelieka labai neaiškus (tačiau socialinės apsaugos trijų pakopų projektas, įteisinantis privalomąjį, iš dalies centralizuotą, ir iš dalies individualizuotą,

draudimą, bei skatinantis privačiam apsisprendimui paliktą kaupiamąjį draudimą, atrodo, vis sėkmingiau skinasi sau kelią. Laisvosios rinkos instituto ekspertė A.Morkūnienė 2000 m. pavasarį jau viešai pasisako kaip šalies vyriausybės patarėja socialinės reformos klausimais.

Mintys ir prognozės apie politinį peizažą

K.Masiulio pozicija elito politinių orientacijų klausimu yra prieštaringa ir neišgryninta. Viena vertus, kaip jau minėta apgailestaujant dėl elitologinių tezių silpnumo šioje studijoje, K.Masiulis savo elito analizę grindė mintimis, jog elito nuomonėse atsispindi visuomenės nuomonės ir remiantis elito prognozėmis galima numatyti rinkimų rezultatus. Kita vertus, elito partines simpatijas K.Masiulis aptaria atsiirdamas į teiginį, kad «elito simpatijos partijoms skiriasi nuo visuomenės partinių simpatijų, išreikštų rinkimų į savivaldybes metu » (p. 56). Taigi autorius nenuosekliai gretina skirtingais atskaitos taškais pagrįstus politinius reiškinius ir politikos veikėjus.

Pirmiausia dėl masių ir elito partinių pasirinkimų - jų palyginimas tegali būti labai sąlygiškas. Pats autorius pripažįsta, jog «elito grupių atstovai (...) neretai išreiškia partijų išpažįstamas vertybes, o tokių asmenybių balsai ir autoritetas yra vertinami partijų. (...) elito nuomonė daugeliu atvejų yra labiau motyvuota ir argumentuota nei mažiau kvalifikuotų ir įtakingų tų pačių partijų rėmėjų nuostatos » (p. 10). Šitaip teigdamas K.Masiulis lyg ir patvirtina, jog elito politinių orientacijų jis nelaiko reprezentatyviomis visuomenės atžvilgiu. Vis dėlto toliau jis šios pozicijos nesilaiko ir tiesiog džiūgauja, kad «Seimo rinkimų rezultatai iš dalies patvirtino teigiamus elito lūkesčius » (p. 70). Čia reikia atkreipti dėmesį į dar vieną

neadekvačiai naudojamą palyginimo skalę - K.Masiulis, tarsi klaidindamas ir save, ir kitus, visiškai neskiria dvejų dalykų - rinkimų į savivaldybes, rinkimų į Seimą rezultatų ir bendrai deklaruojamų politinių simpatijų. Savivaldybių ir Seimo rinkimų rezultatus jis interpretuoja kaip tuos pačius visuomenės ir elito politinių orientacijų skirtumus ir panašumus atkleidžiančius mechanizmus ir teigia, kad tiek rinkimuose, tiek apklausose piliečių (visuomenės ir elito) pareikštos simpatijos partijoms yra lygiavertės. Tačiau juk politinė sociologija rodo, kad 1) rinkėjai panaudoja skirtingus motyvus nacionaliniuose ir savivaldybių rinkimuose, 2) vienaip yra motyvuojamos partinės preferencijos ir visai kitaip motyvuojami egzistenciniai, filosofiniai, politiniai įsitikinimai (kitai tariant, klausimai «už kurią partiją balsuotumėt, jei rinkimai vyktų kitą sekmadienį» ir «kuriai partijai simpatizujete» nėra lygiaverčiai). K.Masiulis visuomenės lygmens analizėje remiasi pirmojo tipo rezultatais (per rinkimus gautais faktiniais partijų pasirinkimais), o elito lygmens analizėje - pasisakymais apie antrojo, egzistencinio, tipo politines simpatijas. Šis autoriaus nereflektuojamas elito politinių orientacijų daugiaklodiškumas negailestingai mažina akademinį studijos krūvį.

K.Masiulio knygos pabaigoje įdėtas trumpas skyrelis - «1996 m. Seimo rinkimų ir jų padarinių prognozės». Jis siekia atsakyti į du klausimus: 1) ką Seimo rinkimuose prognozavo elitas? ir 2) kaip šios prognozės išsipildė?

Pirmuoju klausimu K.Masiulis sudarė keturypę Lietuvos politinio peizažo prieš 1996 m. Seimo rinkimus tipologiją. Jis išskyrė: a) partijas (krikščionys demokratai, konservatoriai, LDDP) ir koalicijas (dešiniųjų bei vidurio partijų koalicija), turinčias dideles galimybes daryti įtaką formuojant vyriausybę; b) vidutinių galimybių Lietuvos politinio spektro sritį (realiai

neegzistuojančias partijų koalicijas: dešiniųjų partijų, kairiųjų ir vidurio partijų bei kairiųjų partijų); c) partijas, kurių galimybės dalyvauti formuojant vyriausybę yra menkesnės negu vidutinės (socialdemokratai, Centro sąjunga, vidurio partijų koalicija); d) partijas, kurių galimybės menkos ar itin menkos (liberalų sąjunga, demokratų partija, tautininkų sąjunga, Ūkio partija, valstiečių sąjunga, socialistų partija).

Šitaip aprašydamas K.Masiulis pateikė scheminį ir gana įtikinantį politinį žemėlapi. Deja, K.Masiulio politinės prognozės nuopelnus mažina du dalykai. Pirma, šis interpretacinis žemėlapis sudarytas retrospektyviai, t.y. studiją rengiant spaudai, po Seimo rinkimų, kai jau buvo aišku, «kas yra kas». Todėl kruopštus tipologijos pateikimas sudaro tiesiog anachronizmo išpūdį. Lyg socialinės srities moksluose būtų pavėluotai stengiamasi įgyvendinti euklidinį intelektinių pratybų principą *Quod erat demonstrandum...* Antra, net ir nekritikuojant šios politinę, bet ne intelektinę užuovėją teikiančios rinkimų rezultatų *post factum* interpretavimo atskaitos sistemos, reikia suabejoti ir pačiu K.Masiulio naudojamos rinkimų konkurentų tipologijos pagrįstumu.

Aprašomajam studijos stiliui prieštarauja teorinės koalicijų konstrukcijos. Juk tipologiją ir jos tikslinimą, pasitelkdamas klausimus, pateikiamus elitui, sugalvojo pats autorius, nesiremdamas jokių politologinėse studijose naudojamu modeliu, o priimdamas savo paties anksčiau kritikuotą «kairiųjų»-»dešiniųjų» priešpriešą bei išvardindamas Lietuvoje registruotas partijas. Kita vertus, autorius į vieną katilą sudėjo realiai veikiančias partijas bei įteisintas politines sąjungas ir tik mentaliniame lygmenyje egzistuojančias politines koalicijas. Šis tikroviško ir virtualaus politinių pasaulių susiejimas yra įdomus, bet jis jokių būdu

neleidžia rimtai vertinti autoriaus daromų apibendrinimų, kuriuos jis pavadina "prognozų" vardu. Čia labiau tiktų kalbėti apie «spėjimus», «nuomones», o ne apie «prognazes», kurios pagal apibrėžimą turi būti paremtos išankstiniais duomenimis, simuliuojamais scenarijais, modeliuojamais įvairių įtakų poveikiais. Kitaip sakant, darant prognozes reikia derinti realų vaizdą ir galimas jo modifikacijas, o susieti du, realųjį ir virtualųjį, lygmenis reikia į pagalbą pasitelkus logiškai pagrindžiamus tikėtinus realaus pasaulio pokyčius. «Elito prognozės iš dalies pasitvirtino, nors tikrųjų rinkimų rezultatų nuspėti niekas negalėjo» (p. 67). Šis teiginys yra visiškai nemokslinis. Pirma, elitas - koks stiprus, moralus, išsilavinęs ir pan, jis bebūtų- negali prognozuoti rinkimų rezultatų, jis gali pateikti «nuomones», «spėjimus» (rezultatus prognozuoja profesionalūs apklausų organizatoriai). Antra, mintis, kad "prognozės iš dalies pasitvirtino" sukelia šypsena kaip orų "prognozė", numatanti, kad «švies saulė, galimas nedidelis debesuotumas»: o jei visą dieną debesuota, - juk irgi galima teigti, jog «prognozė iš dalies pasitvirtino»... Pagaliau, sakydamas, kad «tikrųjų rinkimų rezultatų nuspėti niekas negalėjo», autorius tiesiog «išsiduoda» - prabyla apie spėliones. O reikia pripažinti, kad šiame pasaulyje visada esama tikimybės spėjant ateitį. Tiek daug loterijų, azartinių žaidimų, žirgų lenktynių ir pan. remiasi tuo faktu, kad atspėti yra įmanoma net ir pačias sudėtingiausiais, jokiais loginiais ryšiais nepagrįstas kombinacijas. Nors žirgų lenktynės nėra taip jau beviltiškai nelogiškų derinių žaismas...

Beje, turint 1996 m. Seimo rinkimų rezultatus, įdomiau būtų interpretuoti, kodėl kai kurie elito lūkesčiai prasilenkė su rinkėjų valia: 1) ar tai nėra susiję su «laiko» kintamuoju dydžiu (paskutinė elito apklausa vyko 1995 m.

lapkričio-gruodžio mėn, o rinkimai įvyko 1996 m. spalio mėn), t.y. skirtumus galima paaiškinti pasitelkus partinės sistemos evoliuciją, atskirų partijų sustiprėjimą ar nusilpimą ir pan.; 2) ar atitrūkimą tarp elito «prognozų» ir rinkimų rezultatų galima pagrįsti elitologiniais argumentais, kurie teigia, kad elito nuomonė, pažiūros, vertinimai iš esmės skiriasi nuo viešosios nuomonės, visuomeninių pažiūrų ir vertinimų (o rinkimuose, kaip yra žinoma, lemia kiekybiškai daug svaresni visuomenės, o ne elito pasirinkimai). Elitas rinkimų kampanijoje tegali formuoti pasirinkimų struktūras. Taigi gal Lietuvos elitas 1996 m. nebuvo spėjęs tikrai "elitiškai" iškilti, pats atsirinkti ir visuomenei suformuoti aiškias politines preferencijas.

K.Masiulis, interpretuodamas elito "prognozes", dar sykį nukrypsta nuo sistemiskų politologinių samprotavimų. Jis atkreipia dėmesį į tai, jog racionalumą ir institucinius pagrindus akcentuojančiose politologinėse studijose yra ignoruojamas subjektyvusis veiksnys, komplikuojantis politinių pasirinkimų supratimą. K.Masiulis pabrėžia, kad subjektyvi elito asmens priklausomybė partijai iškreipia jo "prognozes": «daugelio partijų šalininkai yra linkę pervertinti jiems simpatiškas bei joms giminingas partijas ir koalicijas, į kurias galėtų įeiti šios partijos» (p. 67). Deja, ir čia autorius neatlika jokių statistinio patikimumo veiksmų (tarp asmens priklausomybės partijai ir jo rinkimų rezultatų "prognozų"). Tuo pat metu K.Masiulis pripažįsta, kad «liberalams simpatizuojantys nėra linkę vaizduoti savosios partijos galimybes rožinėmis spalvomis, o vertina taip pat skeptiškai, kaip ir kitų partijų šalininkai» (p. 67) ir neutralizuoja savo pirminę hipotezę apie partinės priklausomybės ir rinkimų rezultatų lūkesčių sąryšį. Čia galima manyti, kad K.Masiulio studijoje išryškėjusios perdėm optimistiškos prognozės kai kurioms partijoms aiškintinos pasitelkus autoriaus

naudotos elito imties nereprezentatyvumą, t.y. kai kurių partijų atstovų (liberalų partijos, Ūkio partijos) imtyje buvo neproporcingai daug, tuo tarpu kitoms partijoms imtyje buvo pernelyg silpnai atstovaujama.

K.Masiulis pabrėžia, kad didžiausia paklaida yra susijusi su prognozėmis apie Centro sąjungą ir socialdemokratus. Jis tai paaiškina po 1995 m. vykusia politine evoliucija: «centro sąjunga parodė dinamiškiausią augimą, o socialdemokratų partija kairėje ėmė konkuruoti su LDDP» (p. 68). Tačiau gal asmenys, jaučiantys palankumą Centro ir Socialdemokratų partijoms, paprasčiausiai pernelyg menkai atstovavo elito imčiai, kad iš tikrųjų atspindėtų šių partijų rinkiminį potencialą. Abejoti verčia ir K. Masiulio teiginys, kad Centro sąjungos sėkmę lėmė dinamiškas jos augimas. Jei omenyje turimas narių skaičiaus prieaugis, tai vis tiek Centro sąjunga buvo ir yra maža partija (1999 metais turinti apie 3000 narių). Beje, nėra įrodyta, kad eksponentiškas partijos narių skaičiaus augimas būtų stiprus ir rinkėjus mobilizuojantis veiksnys.

Abejonės kyla ir dėl socialdemokratų «nesėkmės» rinkimuose paaiškinimo pasitelkus įžvalgą, jog jie «kairėje ėmė konkuruoti su LDDP». Juk pati «kairumo» sąvoka taip ir lieka neaiški - čia K.Masiulis teigia, jog «Lietuvos viešojoje nuomonėje įsitvirtinęs partijų skirstymas į kairiąsias (LDDP), centro (socialdemokratai, liberalai, centristai) ir dešiniąsias (tautininkai, krikdėmai ir konservatoriai)» (p. 58); čia jis rašo, kad «kairieji - LDDP ir socialdemokratai - pasisako už rinkos ekonomiką, bet planuoja valstybės rankose palikti didelę dalį gamybos ir infrastruktūros įmonių ir įstaigų» (p. 60); čia jis teigia, kad «save vadinanti kairiaja (...) LDDP yra socialdemokratų kritikuojama, ir, matyt, ne be pagrindo, už vykdomą dešiniąją politiką» (p. 61). Taigi ką galima pasakyti apie tą Lietuvos

«kairiąją»? Atsakymas daugiasluoksnis - labai rizikinga ir nesolidu vieną jo aspektą ginčytinai išryškinti kaip esminį. Galiausiai K.Masiulis patį LDDP nuosmukį paaiškina vertybinių konotacijų prisodrintu teiginiu: «LDDP elitas nebelaikė (...) pažangia partija» (p. 68). Lyg rinkimuose būtų vienpusiškai remiamasi «pažanga», o atmetamas «regresas» ar «konservatyvumas».

K.Masiulis savo tekste pateikia ir galimų rinkimų rezultatų padarinių prognozes. Kitaip tariant, turime prognozes kvadratu... Čia autorius vėl skiria tipus, įvardindamas «teigiamų lūkesčių» arba pažangos (nurodoma prognozė - «įvyktų teigiamų poslinkių ekonomikoje»), neutralių lūkesčių arba sąstingio («neįvyktų esminių pokyčių ekonomikoje») bei neigiamų lūkesčių arba regreso («būtų neigiama įtaka ekonomikai») partijas ir koalicijas. Studijos «atradimas» yra tas, kad su didesniais ar mažesniais nuokrypiais visos elito grupės «pažangiausia politine jėga» pripažino Krikščionių demokratų partiją. Galvojant apie teigiamus poslinkius ekonomikoje, ši «krikščioniška» prognozė darosi labai abejotina: 1) arba darosi neaišku, kas laikoma teigiamais poslinkiais ekonomikoje (*a priori* tai turėtų būti liberalizavimas, privatizavimas, laisvosios rinkos principų diegimas...); 2) arba susidaro įspūdis, kad elitas (ir K.Masiulis) nėra gerai susipažinęs su Krikščionių demokratų partijos ekonomine programa. Kitas įdomus dalykas yra tas, jog regreso partijomis elitas laiko visas «kairiąsias» partijas ir keletą «dešiniųjų» jėgų suformuotų politinių grupių (K.Masiulio knygelėje išryškėjusią «meteorinę» Ūkio partiją, Tautininkų sąjungą, demokratų partiją). Beje, čia prašyte prašosi dar viena metodologinė pastaba - «tikrosios» pažangos, neutralaus poveikio ar regreso partijomis politines organizacijas tiktų vadinti tik tais atvejais, kai vienas ar kitas atsakymas surenka virš 50%

pasiskaidymų (lentelė 68b). Šiaip jau visose partijose galima išvelgti ir pažangių, ir neutralių, ir regresyvių elementų. K.Masiulis tokio rigoristinio principo nesilaiko. Jis panaudoja santykišką variantą: partija įvardijama politinės pažangos, neutralumo ar regreso jėga pagal tai, kuris iš šių pasirinkimų dažniausiai pasitaiko elito atsakymuose.

Be pabaigos

K.Masiulio knygelė neturi akademiniam veikalui būdingo apibendrinimo, problemų formulavimo, naujų klausimų iškėlimo. Lakoniškas ir, kaip jau minėta, intelektualiu požiūriu ydingas elito studijos apibendrinimas pasitelkus rinkimines elito prognozes nuskamba kaip privalomosios programos gabaliukas. Gausūs priedai atspindi didžiulį empirinį įdirbį. Todėl K.Masiulio darbą galima laikyti Lietuvos elitologinės analizės rūdynu. Belieka atidaryti kasyklas, žvalgytis naujų grėžinių, tobulint rūdos išgavimo technologiją.

Šia proga ir norėtusi skaitytojui pateikti keletą pastebėjimų apie Lietuvos elito nuomonių pokyčius, kurie krinta į akis lyginant 1992-1995-ųjų ir 1999-2000-ųjų metų duomenis. Šiuos pastebėjimus paskatino bandymas pasinaudoti tuo K.Masiulio atvertu duomenų apie elitą lobynu. Palyginsime K. Masiulio elito apklausos duomenis ir mūsų (Lietuvos Filosofijos ir sociologijos instituto, VDU ir KTU) vykdyto ekonominio elito apklausos rezultatus.

Abejuose tyrimuose elitas apibrėžiamas kaip asmenys, užimantys svarbias padėtis sprendimų priėmimo struktūrose (ekonomikos, politikos, administracijos, kultūros, karinėse ir t.t.). Kitaip tariant, vartojama socialinė ir politinė elito samprata, kuri iš esmės skiriasi tiek nuo 1) kultūrinės- moralinės (filosofinės, aristotelinės sampratos, teigiančios, kad

elitas yra aukščiausių moralinių vertybių saugotojas; arba pagal R.Arono apibrėžimą - elitas kaip pilietinių vertybių skatintojas), tiek nuo 2) ekonominės-genetinės (aristokratiškosios, kurios teigimu, elito formavimasis yra susijęs su kartu, kaupinčių socialinį prestižą, ugdančių materialines, išsilavinimo privilegijas ir tiesiog biologiškai sutelkiančiomis talentus, perimamumo procesu). Abiem lyginamais atvejais elito apibrėžimas yra institucinis-pozicinis ir svarbiausiu dėmeniu čia laikomas "buvimas situacijoje, kuri suteikia galimybes ir įpareigoja valdyti", be to, tiesiogiai nesidomima, kaip tokia situacija susiklostė (kokie pagrindiniai svertai - socialiniai, moraliniai, ekonominiai ir pan. - buvo svarbiausi).

Kai kurių duomenų, kuriuos čia pateiksime, "autorius", elitas, yra atrinktas bei apklaustas pagal šį, pozicinį, principą. K.Masiulio "elitas" apėmė politikus, valdininkus, mokslininkus (ekonomikos), žurnalistus bei verslininkus (1995 m. lapkričio mėn.). Mūsų "elitas" apima politikus, valdininkus, verslininkus (atskirai akcentuojant ir bankininkus) - 2000 m.sausio mėn. Mus domina elito požiūrių į valdžios struktūras dinamika.

Kas gi yra valdžios struktūros? Galima išskirti tris valdžios struktūrų sampratas, kurias pasitelkus galima sugrupuoti visas pagrindines politikos teorijas.

Remiantis nuo Montesquieu laikų vartojama schema, valdžią sudaro trys dalys: įstatymų leidžiamoji, įstatymų vykdomoji ir teismai (informacinėje visuomenėje į šią sampratą įtraukiama ir ketvirtoji valdžia- žiniasklaida). Remiantis marksistine valdžios samprata, nepaisant politinių režimo formų, valdžia yra nuosavybės savininkų rankose - valstybės, kapitalistų, *nouveaux riches*, užsienio investuotojų ir pan.. Politinių-antropologinių teorijų, kurių klasikiniu atstovu galima laikyti Weberį, teigimu, valdžia yra "stipriųjų" rankose

- t.y. tų, kurie savo valią įgyvendina priversdami kitus jų klausyti, jiems paklusti (dėl to jie naudoja prievartą, smurtą - nesvarbu, kokias formas ta prievarta ir smurtas įgytų: ilgainiui valdžios vartojama prievarta turėtų įgauti teisėtumo bruožus).

Valdžia sprendžia apie viską, tačiau čia (lygindami K.Masiulio ir mūsų ekonominio elito apklausų duomenis) mes pasidomėsime tik vienu valdymo aspektu - ekonominių sprendimų

priėmimo klausimu - ar šie veiksniai daro įtaką Lietuvos ekonominei politikai?).

Pasitelkdami 1995-ųjų ir 2000-ųjų metų duomenis, galime pažiūrėti, kokia dinamika, elito požiūriu, vyksta Lietuvos ekonominės valdžios struktūrose. Aptariamąjį laikotarpį galima aprašyti ir kaip LDDP- konservatorių ir krikdemų vyriausybės periodus, ir kaip smulkaus bei stambaus verslo privatizavimo etapus, ir kaip ekonominių ir geopolitinių pokyčių laikotarpį.

Lentelė nr. 1: Elito požiūris į atskirų valdžios struktūrų įtaką ekonominiams sprendimams (pagal 10 balų skalę: 0- visiškai nereikšmingas, 10- labai reikšmingas):

	1995.11	2000.01	Reitingas'95	Reitingas'00
Seimo dauguma	7.1	9.8	2	1
Seimo opozicija	2.5	4.0	10	7
Vyriausybė	7.3	8.2	1	2
Rytų valstybės	3.6	6.4	6	3
Vakarų valstybės	4.2	6.3	3	4
Politinės partijos	3.1	5.5	7	5
Nusikalstamos struktūros	4.2	3.7	4	8
Viešoji nuomonė	2.5	3.0	9	10
Verslininkai ir jų organizacijos	4.0	5.3	5	6
Kiti lobistai	3.1	3.2	8	9

Lentelė nr.2. Atskirų valdžios struktūrų įtakos ekonominiams sprendimams dinamika 1995-2000 m. pagal elito sudarytą reitingą:

	1995 reitingas	2000 reitingas
1	Vyriausybė	Seimo dauguma
2	Seimo dauguma	Vyriausybė
3	Vakarų valstybės	Rytų valstybės
4	Nusikalstamos struktūros	Vakarų valstybės
5	Verslininkai ir jų organizacijos	Politinės partijos
6	Rytų valstybės	Verslininkai ir jų organizacijos
7	Politinės partijos	Seimo opozicija
8	Kiti lobistai	Nusikalstamos struktūros
9	Viešoji nuomonė	Kiti lobistai
10	Seimo opozicija	Viešoji nuomonė

Pirmasis komentaras: jeigu paisytume absoliučių skaičių, o ne santykiškų įvertinimų (reitingo), tai turėtume pažymėti, kad 2000-aisiais metais visas valdžios struktūras elitas įvertinto kaip didėjančio įtakingumo ekonomikai veiksnis: t.y. visos struktūros gavo aukštesnius absoliučius įvertinimus (visų įvertinimų vidurkis 5.5) negu 1995-aisiais metais (visų įvertinimų vidurkis 4.2).

Kokie gali būti kiti svarbūs įvertinimai?

Paminėtus 10 veiksmių, kurie daro įtaką ekonominiams sprendimams Lietuvoje, galima suskirstyti į keturias grupes: 1) stabilūs svarbiausi veiksniai - Seimo dauguma ir vyriausybė (jų svarbos laipsnis yra aukščiausias tiek 1995-aisiais, tiek 2000-aisiais metais); 2) stabilūs svarbūs veiksniai - Vakarų valstybės, verslininkai ir jų organizacijos (jų svarbos laipsnis laikomas aukštu ir 1995-aisiais, ir 2000-aisiais metais); 3) stabilūs nesvarbūs veiksniai - viešoji nuomonė, kiti lobistai - nesvarbiais laikomi ir 1995-aisiais, ir 2000-aisiais metais) ir 4) kintančios svarbos veiksniai. Tarp pastarųjų galima atpažinti du tipus: mažėjančios svarbos veiksniai (čia neginčytinas pavyzdys yra nusikalstamos struktūros, kurių reitingas iš 4 vietos nukrito į 8 vietą) bei didėjančios svarbos veiksniai (čia ryškiausi pavyzdžiai yra Rytų valstybės, kurių svarba iš 6 pozicijos pakilo į 3 poziciją, politinės partijos (7 į 5) ir Seimo opozicija (10 į 7)). Taigi fiksuojame, kad, elito supratimu, dramatiškiausias pokytis įtakos ekonomikai požiūriu įvyko nusikalstamų struktūrų ir Rytų valstybių (Rusijos) atvejais.

Galima teigti, jog politinių partijų ir Seimo opozicijos svarbos padidėjimą ekonominių sprendimų priėmimo grandyje lėmė "klasikiniai" sistemiški dalykai - demokratinės sistemos konsolidavimas posovietinėje Lietuvoje. Juk politologijoje visada pabrėžiamas

politinių partijų svarbą demokratinėse visuomenėse. Čia matome, kaip iš ideologinės pirminės partijų situacijos, kuri nebuvo įtakinga ekonomikoje, tačiau atliko kitus svarbius visuomenę mobilizuojančius vaidmenis po 10 metų reformų Lietuvoje pereinama į pliuralistinę partijų sistemą, kurios veiksmingumą perteikia ir ekonominių interesų įvardijimas, ir ekonominių sprendimų priėmimas. Seimo opozicijos vaidmens padidėjimas yra gretutinis, partijų sistemos stiprėjimą liudijantis, reiškinys. Beje, matome, kad žiniasklaidoje dažnai kartojamos mintys apie politinių partijų, nesantį valdžioje, ir parlamentinės opozicijos bejėgiškumą priimant svarbius sprendimus, neparemia autoritetinga elito ir ekspertų nuomonė. Taigi reikia pripažinti, kad nepaisant viešojoje nuomonėje įsitvirtinusio kone centralizuotos ir beapeliacinės Seimo daugumos ir vyriausybės valdžios įvaizdžio, Lietuvos ekonominių sprendimų priėmimo struktūrose aptinkamos ir pliuralistinės tendencijos. Todėl akivaizdu, kad didėja partijų programų reikšmė, o ginčai dėl atskirų ekonominių sprendimų įgauna ne tiek stigdantį politinį, kiek argumentuotos partinės konkurencijos principais pagrįstą pobūdį.

Kitas komentaras susijęs su nusikalstamų struktūrų, populiariai vadinamų "mafija", svarbos sumažėjimu. Tai irgi susiję su "pereinamojo laikotarpio" specifika. Nesant naujo stipraus teisėto viešojo autoriteto, režimų kaitos visuomenė išgyveno lyg kokį Hobbeso aprašytą "visų karą prieš visus", kur laimėdavo stipriausias ir mažiausiai skrupulingas suinteresuotas asmuo ar grupė. Ilgainiui, ne be didelių politinių pastangų, autoritetas įgavo įteisintas formas ir neteisėtą veiklą buvo galima lengviau klasifikuoti ir kontroliuoti. Nors nusikalstamumas tebėra didelis, tačiau kokybinė jo priešprieša su pačia Valstybe sumažėjo. Kita vertus, padidėjo kitų veiksmių (politinių partijų,

užsienio valstybių) įtaka ekonominiams sprendimams, kuriuos ekonominių reformų pradžioje didžia dalimi kontroliavo nusikalstamos struktūros, sugėbančios naudotis situacijos neskaidrumu ir piliečių rinktos valdžios silpnumu.

Pagaliau ir trečiasis komentaras - dėl užsienio valstybių įtakos Lietuvos ekonominiams sprendimams. Iš pirmo žvilgsnio lyg ir paradoksalu, tačiau per penketą metų, elito nuomone, labiausiai pasikeitė Rusijos veiksnio įtaka Lietuvos ekonomikoje. Pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad vėlgi kitaip negu yra įvardinta politiniuose ginčuose, 1995-aisiais metais, t.y. LDDP valdymo laikotarpiu, elitas Rusijos įtaką Lietuvos ekonomikoje vertino žemesniu balu (3.6) negu Vakarų valstybių įtaką (4.2). O 2000-aisiais, vėlgi nepaisant Williams, t.y. stambios Vakarų kompanijos atėjimo į Lietuvą, elitas teigia, kad per pastaruosius penketą metų labiau išaugo Rusijos, o ne Vakarų valstybių veiksnio įtaka Lietuvos ekonominiams sprendimams.

Šios pastabos (kaip ir bet kurie kiti mokslo duomenys), suprantama, nėra absoliučios tiesos teiginiai, tačiau už jų slypinti informacija, atrodo, yra svarbi, prasminga ir skatina suformuluoti keletą apibendrinimų. Pirma, elito požiūriai į valdžią ir valdžios struktūras skiriasi nuo žiniasklaidoje ir politinėse diskusijose

skelbiamų nuostatų. Antra, galima teigti, kad 1995- 2000-ųjų metų laikotarpiu Seimo dauguma ir vyriausybė buvo svarbiausi veiksniai priimant ekonominius sprendimus, be to, buvo plačiai pripažintas faktas, kad viešojo nuomone yra mažiausiai įtakinga ekonomikoje. Trečia, 1995-2000-ųjų metų laikotarpiu priimdami ekonominius sprendimus susitelkė verslininkai ir jų organizacijos, be to, Vakarų valstybės pradėtos laikyti svarbiu ir pripažintu veiksmu. Ketvirta, demokratijos raida rodo, kad sustiprėjo politinių partijų ir Seimo opozicijos svarba priimant ekonominius sprendimus. Penkta, plėtojantis rinkos ekonomikai ir demokratijai, sumažėjo nusikalstamų struktūrų vaidmuo posovietinėje ekonomikoje. Pagaliau šešta, per 10 metų po Nepriklausomybės paskelbimo išaugo Rusijos veiksnio svarba Lietuvos ekonominiams sprendimams.

O tai, kad 2000-aisiais metais elitas kategoriškiau (aukštesniais balais) negu 1995 m. vertina visus ekonominiams sprendimams darančius įtaką veiksmus liudija, jog Lietuvos elitas perteikia vis stipresnę emocinį santykį aptariamųjų klausimų požiūriu. Psichologinės pakraipos elitologai tai interpretuotų kaip augantį elito kaip grupės sąmoningumą, vieningumą, socialinį angažuotumą. Kitoms paradigmoms atstovaujantys elitologai šito taip drąsiai, deja, teigti negalėtų.

išnašos

¹ *Demokratija Lietuvoje : Elitai ir masės*, TSPMI metinės konferencijos medžiaga, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1996.

² Beje, taip ir neradau 13- osios išnašos. Ką tai galėtų reikšti ?

³ Price V. *Public Opinion*, London, Sage Publications, 1992, p. 48.

⁴ *Ibid*, p. 51.

⁵ Bruszt L., Simon J. "The Great Transformation in Hungary and Eastern Europe. Theoretical approaches and public opinion about capitalism and democracy"// Szoboszlai Gy. (red.) *Flying Blind. Emerging Democracies in East-Central Europe*. Budapest, Hungarian Political Science Association, 1992, p. 177-203.

⁶ Linz J. J., Stepan A. *Problems of democratic transition and consolidation : Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1996.

⁷ Price, op. cit., p. 51.

⁸ Price, op.cit., p. 55.

⁹ Ibid, p. 57.

¹⁰ Ibid, p. 49.

¹¹ Nalewajko Ewa. «Wladza i interesy: elity wobec grupowych naciskow»// Wasilewki J. (red.). *Elita polityczna*, Warszawa, PAN, ISP, 1999, p. 90.

¹² Mink G., Szurek J.- Ch. *La grande conversion. Le destin des communistes en Europe de l'Est*, Paris, Seuil, 1999, p. 75- 76. Čia cituojamas Lietuvos Seimo narys Gediminas Kirkilas, kuris LDDP pergalę 1992 m. rinkimuose paaiškino remdamasis šios partijos turėta rinkimų organizavimo metodine medžiaga, gauta turėtų tarptautinių ryšių (ypač su Socialistų Internacionalu ir Izraelio darbininkų partija, kuriai tuomet vadovavo

Yitzhakas Rabinas) dėka. Žr.: Krupavičius A. (red.) *Seimo rinkimai '96 : trečiasis «atmetimas»*. Vilnius, Tvermė, 1998.

¹³ Inglehart R. «Choc des civilisations ou modernisation culturelle»// *Le debat*, Nr.105, 1999, p. 23- 54.

¹⁴ Mink G., op. cit.

¹⁵ Bourdieu P. *La distinction : critique sociale du jugement*, Paris, Ed. du Minuit, 1979.

¹⁶ Gaidys V. »Attitudes towards the past, present and future in the Baltic States : 1993- 1995"// *Journal for mental changes*, Vol. II, Nr. 1, 1996, p. 25- 36.

¹⁷ Kornai J. *Higways and Byways. Studies on Reform and Post- Communist Transition*, Cambridge, Massachusets, London, the MIT Press, 1995, p. 127- 129.

¹⁸ Habermas J. *The structural transformation of the public sphere. An inquiry into a category of bourgeois society*, Cambridge, Massachusets, the MIT Press, 1995.